

БІБЛІОТЕКА

„Українське Слово“

Ч.

15

С. Томашівський

**Під колесами
історії**

Нариси і статті

Bibliothek des „Ukrainske Slowo“, Nr. 15
Unter den Rädern der Geschichte
von S. Tomaschivsky

The Ukrainian Word Library, Nr. 15
Under the wheels of History
by S. Tomaschivsky

ВІДАВНИЦТВО
„Українське Слово“
В БЕРЛІНІ

**Спільне видання „Українського Слова“
й „Української Народньої Бібліотеки“:**

Струни. Антологія української поезії від найдавніших до нинішніх часів. Для вжитку школи й хати влаштував Богдан Лепкий. З багатьма ілюстраціями. Берлін, 1922. Два томи.

Том I. Від найдавніших часів до Івана Франка. Стор. VIII+248, вел. 8°.

Том II. Від Франка до найновіших часів. Стор. VIII+240, вел. 8°.

БІБЛІОТЕКА

Українського Слова

Ч.

15

С. Томашівський

**Під колесами
історії**

Нариси і статті

Берлін 1922

ВИДАВНИЦТВО
"Українське Слово"
В БЕРЛІНІ

Всі права застережені.

Copyright by „Ukrainske Slowo“

Buch- u. Zeitungsverlag, G. m. b. H., Berlin.
1922.

Друковано в

Börsenbuchdruckerei Denter & Nicolas, Берлін.

9477
T59p

Передмова.

Протягом мові участі в редакції „Українського Слова“, з жовтня 1921 по март 1922, появилoся у тому часописі біля сімох-десятиків більших причинків на сучасні політичні теми, зразу переважно українські, згодом міжнародні. Звичайно, більшість їх мала т. ск. злободенний характер, одначе доволі було й таких, які виходячи з подій дня спинялися на означених типових проявах сучасного нам національного і міжнароднього життя, та які без коментарів можуть бути читані ще довший час. Оце зпоміж цих останніх я вибрав 16 статей і, не змінюючи їх основи і змісту, подаю чераз українському громадянству під увагу.

Чому я для цієї збірки вибрав такий а не инший матеріал, це не важно, зате я обовязаний, здається, сказати тут кілька слів про один тон, який всупереч мойому бажанню дзвенить мало не в усіх статтях і який уже в самому наголовку знайшов свій вислів, — тон песимізму.

Господи, якто хотілось би мені бути бадьорим оптимістом і, як колись бувало, ударяти в струну політичної самопевности, громадської непомильности і неминучости близької перемоги! Та щож, продовж вісьмох років наш національно-політичний світогляд потерпів стілько важких ударів, стілько його основ виявилось повітряними привидами, „доїми“ мріями і надії самодурством, що мені годі скривати це як від самого себе так і від громадянства. Бо, на мій погляд, самопізнання і само-

признання то передумова самопоправи, а без цієї останньої — ми пропадемо.

Я боюся одначе, що наше громадянство, з окрема та його частина, в якій руках опинився політичний провід та органи прилюдної думки, все ще мають інший погляд на сучасний момент і плывуть тими самими руслами, на тих самих суднах, під тими самими знаками і з тими самими ключами, що й чотири і вісім років тому назад, немов усе те, що сьогодні діється на українських землях, сталось по їхній програмі і було ними передбачене... І признаюся, мене менше бентежить сьогоднішня руїна, а більше те, що всі дотеперішні катастрофи, моральні і матеріальні, які безупинно сипляться на наш нарід, не вирвали нас із політичного сомнабулізму й жаху перед дійсністю.

Коли мої статті друковалися в „Українському Слові“, я одержував з одного боку устні й письмненні признання, із другого — до мене доходив відгомін люті і мстивости деяких „ображених“ (з яких ніхто одначе не мав відваги стати до відкритої чесної полеміки!), та ніщо мене так глибоко не вражало як докори з боку деяких, здається прихильних мені людей, за оголошування або пригадку певних історичних фактів, бо дим — мовляв — я можу на розвалинах ілюзій посіяти зневіру... А я був такої скупий у відкриванню фактів!

І якже, в таких обставинах, не бути песимістом?

Оця збірка присвячується жертвам української політики.

Чи єсть українська національна ідея?

Автор, який на чолі своєї статті кладе такий запит, не хоче очевидно скривати деяких сумнівів щодо відповіді на нього; тому її я приготований на це, що одна частина читачів виявить певне здивування, инша може й соблазниться у почуваннях своєї національної релігії, бо ж сумніви у святих правдах — це гріх проти святого духа . . . Та я певен у цьому, що поважна частина читачів прийме инакше мою відвагу — почати розмову про моральну основу українського національного життя — та що та розмова не буде монологом.

Коли зійдеться гурток українських інтелігентів, попробуйте звернути розмову на поставлене вище питання, або ще краще запитайте кожного з присутніх, як він означає (дефінює) українську національну ідею — а побачите, скільки збентеження вчинете ви у товариство та які неоднакові й часто дивовижні відповіді одержите на ваш дослід. Пригадую собі, одного разу, чужинець збив, як

кажуть, зовсім із толку українського дипломата, який дуже енергійно домагався здійснення прав української нації, звичайним собі запитом, чому він (себ-то український дипломат) називає українське плем'я „нацією“? Я не бажав би собі, цим разом, зводити дискусії на такий дуже ризикований шлях і тому обмежуюся тільки до питання про те, чи ми, Українці, маємо одну спільну національну ідею — оцю необхідну передумову, щоби бути справжньою нацією.

Поставити питання — значить часами відповісти на нього; так і тут до деякого ступня. Про одну спільну національну ідею у нас зараз і мови нема. Щотільки недавно появилася брошура одного з українських ідеологів про основи національної політики, а в ній читаємо виразно, що авторові (Д. Донцову) самому тільки повелося віднайти давно страчену з очей українську національну ідею, якій імя: відвічна і безупинна, всіма можливими способами ведена і всякою ціною оплачувана боротьба з Московщиною. У слід за цим виходить ясно, що політика Петлюри-Василька — це воплощення одиного правдивої і спасительної української національної ідеї . . . Та разом із цим візьміть цілу низку політичних письменників із Галичини і побачите, що є тільки одна правдива національна ідея — невга-

мована боротьба з Польщею. Спитайте знов у проф. Грушевського і тов., а довідаєтеся, що мета українського народу: боротися проти всіх і вся, доки на острові Айтутаки, в полумі світової соціальної революції, не пропаде останній слід капіталізму. Ну і котраж з цих ідей правдива, дійсно національна?

Не в таких негативних формах треба глядіти її — скажете може — а в позитивних змаганнях до української державности; цей же клич виписаний на всіх програмах усіх українських партій, груп, гуртів і гурточків. Правда, боротьба за українську державу стала модною фразою і без неї сьогодні українському політові стало б так само ніяково, як показатися межі людей . . . без краватки; одначе — як у нас розуміється державність? Як би у нас справді було таке саме розуміння держави, як у світі, то неможливо було б подумати собі таке божевілля, яке у нас скоїлось під кінець 1918. р., коли соборна Україна з реготом безумного розторощувала свою правдиву, велику й засібну державу; у моменті, коли у всіх тямущих Українців повинна була бути тільки одна думка, одна ціль, один ідеал: захистити існуючу державність, якою доля була наділила нас у виїмкових обставинах. Сьогодні, цей і той „батько“ народу, кочуючий по руїнах колишнього кипучого,

національного, господарського і культурного життя, або тільки й іздалека, на вигнанні, тужачи до цих руїн, марить: один про власну державну орду на Диких Полях, з ласки уцареного Татарина; другий — про бердичівську річпосполиту з надання польського шляхтича; третій — про чорногорську республіку, з всемогутньої волі одного уельського адвоката . . .

Як бачите, то навіть і земля, ця продовж тисячоліття кровю і потом розмита земля, не грає особливої ролі в цих недоносках, яким у нас придають, не знати чому, назву національної ідеї. Окрім одних монархістів-гетьманців, всі інші українські партії збулись, з холодною розвагою бізнесменів, усеї Західної України, не кажучи вже про Бесарабію і Крим; Галичанеж, які три роки тому летіли у пропасть і всю країну туди тягли в ім'я єдиної, неподільної і соборної України, сьогодні поділені: одні відреклись не тільки соборної, а й цих українських земель, які разом із Галичиною ділять одну важку долю; а другі — інші служать досі в ролі лакеїв і камльотів у тих, що торгували їх рідною землею. Одним словом — поняття України мало має спільного з географією, а ще менш з геополітикою. В таких обставинах не дивно, що ідея народу як людности в наших ідеологіях дуже мрачна: в одних

Українець тільки той, хто лівіший есдеків, без огляду на расу і мову; у інших тільки греко-католик має право бути членом нації і т. и. Про історичний елемент в тих ідеологіях нема що й говорити. Національні ідеології, про які тут мова, не то не історичні, вони всі просто антиісторичні.

Зібравши все вище сказане в одно, приходимо до висновку, що це *licentia poëtica*, коли хто говорить про якусь одну національну ідею, спільну всім Українцям; такої нема досі, а це що під імям таких ідей (так! неодної, а цілої низки ідей) кружляє у нас і виставляється на показ чи продаж між чужинцями, не має найосновніших вимог стати такою всіх обнімаючою національною ідеєю; це тільки фрагменти різних політичних, соціяльних, гурткових, а часто лише особистих програм та агітаційного багажу.

Нація без університету.

Оповідка „Українського Слова“ про відкриття українських вільних університетських курсів у Празі викликала у мене деякі думки, якими оце хочу поділитися з читачами.

Сорокміліонна нація, яка домагається свого місця серед культурних, вільних державних народів, не має в сучаснім моменті ані одного університету, взагалі ані одної високої школи! Це один із найвидніших дорібків трьохлітньої боротьби за... за те, що мало бути ліпше від того, що було раніш. А що було 1918. р.? На Наддніпрянщині були, серед рою шкіль усякого типу, три чисто українські університети; українізація трьох російських була тільки питанням тактики й часу; в Галичині був сурогат національного університету у формі десятка університетських кафедр у Львові; в Чернівцях також пара таких кафедр. До цього — академія наук, наукові товариства, живий видавничий рух і т. п. Ми могли сміло і повні надії глядіти в

будучину. Гетьман Скоропадський матиме, на суді історії, найкращих оборонців в особах Української Школи і Науки; гробокопателі Гетьманщини були натомість гробокопателями української культури, і в цьому характері стануть вони перед лицем тогож суду.

Сьогодні культурна руїна на Україні дорівнює політичній, суспільній і господарській: ні, куди перевиснає ці! Бо політична чи господарська відбудова може доконатися протягом кількох років, натомість страти культурних дібр не поверне нам ніхто. На Наддніпрянщині всі університети позникали, а те, що ще може цею назвою написується, не має в дійсності нічого спільного з університетською наукою; у Галичині українські університетські катедри зійшли на нелегальні покутні виклади, саме недавно закриті польськими властями; в Чернівцях і слід української науки загинув. Зате минулої зими уладжено було у Відні т. зв. Вільний Український Університет, себ-то серію несистематичних і не зовсім кваліфікованих викладів на різні наукові теми; цьогож року той же сам вільний університет перемандрував у Прагу; де він даватиме гостинні виступи через рік — трудно вгадати.

Я не бачив віденських курсів (очевидці кажуть, що він закінчився малим

успіхом), та завжди дивувався, чому його уряджено у Відні. Чом не в Ужгороді або Мункачі? Чом не в Нім. Ябліннім або в Йозефові для українських інтернованих? Чи тут чи там, а був би він дуже на місці, серед відповідного національного елемента, і приніс би позитивні культурні плоди.

Не вдалося з цими курсами у Відні, де молодь має добрий і великий німецький університет, то керманічі перенесли його, цим разом, у Прагу, де є аж два університети — чеський і німецький. Числять очевидно на добровільних слухачів, які окрім своїх обовязкових викладів на тамошніх університетах будуть вчашати ще й на українські. Певно, чимало так і робитиме мабуть, коли українські курси притягатимуть їх або захоплюючою темою, або чаруючою формою; колиж того не буде, то ледви...

Не знаю, скільки коштуватимуть пражеські курси. Як що хоч 12 доцентів працюватиме хоч 2 місяці, то справа не обійдеться менше 100.000 чеських корон. Кілько то буде на польські марки або гривні? Очевидно міліони. Як би я так мав нещастя бути запитаний організаторами курсів про мою думку, то я був би порадив як вище: Ужгород, Йозефів тощо; колиб панове професори не хотіли

знижати до такої ролі провінційальних доцентів, то я мав би альтернативний плян: 1) Розділіть ці гроші межі 5 до 7 талановитих і солідних студентів і веліть їм учитися на університетських доцентів, писати і друкувати наукові праці, габілітуватися і т. д. Дійсно, де наш учений нарибок? Хто ним журиється і його підпомагає? Я принаймні не чув і не читав ні-про-що подібного. 2) Коли це не подобається, то вжійте цих фондів на видання наукових праць тих українських професорів, які сидючи без студентів і лекцій понаписували гори нових студій і не мають де і за що видати їх друком. Бож це ненормально, що тов. „Просвіта“ у Львові, замість книжочок про пасічництво, видає такі *par excellence* наукові книжки, як знаменита історія української літератури М. Возняка.

Повертаю ще раз до справи виховання учених кандидатів. У нас стільки намножилося закордонних „дипломатичних“ місій. Чи подбав хто з урядів або університетських кураторів, щоби приділяти до них періодично таких молодих людей, які мають кваліфікації на будучих університетських доцентів, та цим способом уможливити їм продовження студій, пізнання світа, мов, і — колись може — покористуватися ними й дипломатично? Я боюся, що оця думка появляється на

цьому місці вперве, в цілій своїй непо-
рочности.

Сорокміліонний народ без універси-
тету... Та чи Українцям справді по-
трібні університети? Як би наша інтели-
генція справді потребувала їх, то булаб
цінила їх, а цінячи булаб шанувала, та
не руйнувала їх основи — української
державности, як це зробила при кінці
1918. р. в імя гасла: „все, або ніщо“.
О, довга буде покута за цей національний
злочин! А Галичанам, щоби не думали,
що вони не причасні в цьому і що вся
вина по боці національного ворога, хочу
пригадати (ролю „Січових Стрільців“ у
Наддніпрянщині полишаю на боці) ще
один забутий факт. Галичанам також
доля давала власний національний уні-
верситет, та вони відкинули його, свідомо
і з розmysлом. В 1912. р. австрійський
уряд пропонував Українцям провізоричну
самостійну академію з усіми правами
університету, та галицькі політичні про-
відники, а ще більше університетські про-
фесори (між ними й організатори тепе-
рішніх мандрівних курсів) рішучо від-
кинули проєкт в імя гасла „все, або ніщо“.

І мають ніщо.

Упадок московської державної думки.

Горстка російських конспіраторів, вихованих на безплідній міжнародній доктрині, перевезена 1917. р. в Росію контрабандою в запломбованих возах, доказала неймовірного чуда. Вони заволодили величезною світовою імперією, одною з найбільших, які знає історія, й удержались вже чотири роки при власті, не вважаючи на те, що їхній режим завернув шосту частину землі, культурно й економічно, кілька століть у зад. Над цею загадкою хтож не ломить собі голови? Я певен, що й найчервоніший німецький або англійський комуніст завдає собі або довіреним товаришам теж питання: „Як це можливо? Цеж проти всякої методи і рації!“ Він же добре знає, що фраза *ex oriente lux*, для політичних і соціальних питань, може „брати“ тільки некритичних дурнів.

Бузонькі межі часописної статті не дозволяють мені аналізувати цього, з по-

літично-історичного боку незвичайно ін-тересного питання, та нехай мені буде вільно, сьогодні, спрямувати увагу чита-чів на одну прояву цієї безмірної трагедії, якій імя: Ленін і тов., — прояву, яка хоч в обмеженій частині пояснює гезезу і зміст цієї трагедії. Маю на думці бувшу російську інтелігенцію, чи може краще — аристократію.

Дегенерация цієї будь-що-будь колись високоталановитої верстви була видна ще до революції, та у ній і після неї це виродження перейшло всяку уяву. Вся мартова революція, вся керенщина, із Львовими, Мілюковими, Савінковими, із усіми кадетами і есерами, показується сторонньому дослідникові як один великий дім божевільних. Та чи самі тільки активні політики такі?

Оце недавно появилася книжка „Царство Антихриста“ — збірка статей Д. Мережковського, Д. Філософова, В. Злобина й З. Гіпіус на злободневні теми останніх часів. Імена, як бачимо, дуже поважні, перше з них навіть із світовою славою визначного письменника-поета. Недавно-що читали ми також розмову котрогось із європейських журналістів з М. Горьким, який мав повеличатися перед світом, що ненавидить 85% руського народу — селянства, бо воно не любить теперішніх червоних царів; кого Горький

любить, окрім Леніна, не виходило ясно з тої розмови. Та тепер Мережковський і тов. подбали про артистичну симетрію. „Царство Антихриста“, написане протягом останнього року в Польщі, так і палає пристрасною, можнаб сказати — червоною ненавистю до Леніна, його прихильників, слуг, усіх установ і діл; одначе читач даремно глядатиме у цих вигуках чогось позитивного, прояви любови, цієї головної творчої сили...

Вибачайте, Мережковський і тов. також не без кохання, і саме нещасного — без обопільности. Вони закохалися у Польщу, чимало гимнів і сонетів воспіли в її честь і на славу її краси, а в передмові до збірника цих поезій читаємо слезоточиву елегію на недостачу взаїмности кохання: „Это моя обманутая вѣра въ Польшу.“ Зрадлива коханка не слухала намови Мережковського, що визволена від большевиків „Россія не стала бы торговаться съ нею“ та що „русскій народъ давно понялъ, что лучше имѣть малую территорию, чѣмъ никакой“, тільки заключила мир із большевиками за ціну таких нужденно маленьких земель, які одержала в Ризі. Таж Мережковський і тов. булиб їй дали в двоє і троє стілько, по Дніпро, а може і по Волгу. „Россія-свия“ (цеж *bon mot* самого автора „Леонардо да Вінчі“ з часів, коли про

революцію і Леніна й чутки не було) велика, то й є із чого різати!

Я ставлю Мережковського, як поета, вище Горького, та як громадянина геть нище. Коли Горький діждався логічних і неминучих наслідків своєї письменської діяльності, здійснення своїх ідей, призначався до свого рідного потомства і остав йому вірний; Мережковський натомість удає, що він не батько своїм дітям, та дає половину царства, щоби тільки хто спас його від них. З подібних мотивів я особисто волю Жида Троцького, як руського дворянина Бурцева. Хто з російських публіцистів підкопав більше російську державу, як теперішній видавець „Общего Дѣла“? Натомість Троцький будь-що-будь сьогодні заступає цю державну ідею далеко краще Керенського, Савінкова і всіх, імже ність числа.

Мені приходять не раз на думку погляди різних сторонніх чужинців про сучасну Московщину: большевики удержуються там не завдяки своїм абсолютним цінностям (вони їх не мають), тільки тому, що це одинокий тамошній елемент здібний до державного уродування; з моментом, коли появиться нова державно-творча сила, большевизм пропаде, як віск од лица огня.

Та чи ця сила появиться скоро? Про те, щоби вона не виросла у самій Москов-

щині, добре дбають її теперішні володарі; на еміґраціїж, де перед ведуть Мережковські, Бурцеви і т. п., справа дуже безнадійна. Якщо відродження східної Європи не виросте із кісток Олегів, Володимирів і Ярославів — і старої Київської Руси — то спілка з обмеженою порукою, заснована і підписана в Ризі, має перед собою поважну будучину.

23, X 1921.

Петлюра.

Політичний некролог.

Після трьохлітньої неулічимої недуги перейшов на той бік політичного існування — Симон Петлюра, „головний отаман УНР.“ Умовою з сов. Росією від 7. ц. м. Польща зобов'язалася перевести в діло те, що в загальній формі накладав на неї рижський трактат — усунути поза межі держави низку осіб нелюбих сов. урядові, між ними й С. Петлюру.

В деяких українських часописах ведеться суперечка про те, де саме зараз перебуває „головний отаман“: в Польщі, в Румунії чи у Франції? Без сумніву, він і його протектори мусять мати певні причини берегти цього incognito, і ми не відчуваємо ні бажання, ні потреби відгадувати цю образкову загадку, яка підписана: „Де тут скривається Петлюра“? Його фізичне місце пробування нам і байдуже; зате немає найменшого сумніву, де його політичний живот: — на тому боці Стикса. Згадана в горі польсько-російська умова — це вже тільки формальний

епілог того видовища, яке носить назву „Петлюрівщини“.

Писати історію цієї сумної доби — сьогодні ще за рано; та посмертно-політична згадка таки належиться її головному героєві. Я не мав чести бути ближче знайомим із ним. Яких двадцять літ тому назад, стрінувся я з ним на одних громадських сходинах, так коротенько, що й лица його не затямив. Все це може свідчити про повну відсутність усяких особистих або партійних мотивів у цих моїх замітках, та дав мені деяке право приготувати, хоч частинно, складну працю майбутнього українського Плютарха.

I.

Як індивідуальність — він людина убога. Освітою — звісний у старій Росії тип семинариста, якому прийшлося глядати хліба поза церквою. Після мало-значної спроби на науково-історичнім полі, він став професійним канцеляристом, забігаючи т. ск. від свята в журналістику, без якого небудь значнішого успіху. Його раніші статті, пізніші промови, маніфести, дипломатичні накази і т. ин. вражають, окрім вузької освіти, ще й убогістю думки та примітивністю форми. Одинокій голосний виступ

його на письменницькому поприщі — то його становище в „Української Життя“, з приводу вибуху світової війни. Там став він всеціло на російським державним становищі та — під оплески московських націоналістів усякої масті, від Меншикова й Мілюкова до Алексинського й Бурцева — заявив: „Українці сповнять чесно свій обов'язок супроти держави!“ В цьому ж дусі „У. Ж.“ велася до кінця, відсуджуючи від честі й віри всі ті українські кола, які орієнтувалися по иншій політичній лінії.

Нагорода не минула його. Він заняв добру посаду у воєнно-гуманітарній організації Земського Союзу, при армії юго-западного фронту. На цьому становищі мав він нагоду увійти в контакт із військом, і це була його одинока кваліфікація, щоб одержати з рук Центральної Ради секретаріат по військовим справам та щоб відкрити у собі притаєне досі звання на генераліссімуса всіх воєнних сил України. Тут очевидно треба й глядати психологічного пояснення гетьманської (чи, як опісля з тактичних мотивів прийшлося назвати — отаманської) амбіції Петлюри.

Насуваються на думку історичні постаті різних „революційних“ полководців: Вільгельма Оранського, Хмельницького, Кромвеля, Наполеона... — всі

справжні вояки по професії; Вашингтон, Гарібальді, Пілсудський. . . — вояки дилетанти, які одначе мали за собою серйозну школу військової практики. Щож дало Петлюрі моральне право посягти по найвищу військову владу? Чом українське громадянство задовольняло цю амбіцію та цілі чотири роки бачило в Петлюрі олицетвореного генія узброєної України? Відповідь на ці й їм подібні запити хіба у сфері психопатологічних загадок. Бож за весь час свого начальства не виявив він найменших признаков справжнього вояцького духа, військової організації здібности, не згадуючи навіть про який небудь стратегічний талант, або хоч би деякі прикмети військової тактики. Навпаки, всі об'єктивні свідощтва про мілітарну діяльність Петлюри стверджують однодушно повну ділову нікчемність головного отамана, теоретичну некваліфікованість і практичну нездарність. Під таким проводом не могло бути жадної армії у справжнім розумінню цього слова, хіба тільки більш або менш лихо узброєні банди, без проводу й дисципліни. Скільки-то всякого воєнного добра опинилося було в руках Петлюри у грудні 1918! Європу можна було ним завоювати; та що з цього остало? Ось вам одна з головних причин сьогоднішнього становища України.

II.

Коли з вибухом мартівської революції антанта підняла всі можливі зусилля, щоб не тільки удержати Росію у війні, а ще збільшити її воєнну енергію проти центральних держав, тоді Петлюра (можливо ще в характері урядника Земського Союзу, та в кожному разі в характері українського генерального секретаря для воєнних справ) увійшов у якийсь контакт із другорядними французькими агентами, які не жаліли ні заходів, ні грошей, щоби піддержати зломаного воєнного духа, та оставав в інтимних зносинах із ними. У звязку з цим він розвинув горячкову пропаганду, щоб український народ воював безпощадно до загину за „цивілізацію“, себ-то за Францію, Вільсона, Бразилію, Китай, Костаріку, Ліберію і їм подібні високо-культурні цінности. В цій політичній службі мабуть прийшов до самосвідомости ще инший утасний доси талант Петлюри: він почув себе здібним до ролі Кавура, Бісмарка тощо...

Та прийшов момент, коли Центральна Рада рішилася — поруч московських большевиків — піти на переговори з центральними державами й заключила берестейський мир. Тоді Петлюра, згідно з волею своїх патронів, уступив із уряду,

та ждучи остаточної перемоги „цивілізації“, почав творити те, що приходить ся назвати петлюрівською легендою серед народу. Без цієї легенди повстання проти Гетьмана було б певно не вдалося. Для темних мас — основа кожної легенди ірраціональна, чим більше романтизму в ній, тим краще для тих, що її сіють; натомість інтелігенція, без якої жадний політичний рух неможливий, потребує бачити якийсь позитивний скелет у цій легенді.

Такий кістяк складений був дуже швидко; ним заопікувався Український Національний Союз з Винниченком на чолі: „Антанта — мовляв — визнала вже у принципі державну самостійність України; що це не сталося досі по всій формі, цьому винні: берестейський мир, Німці і Гетьман. Якщо скинемо цього, проженемо тих та подремо берестейський трактат (знаєте, що йому закидувано? Це, що він не анектує, разом із Холмщиною, ще й Галичини, Буковини й Угорської Русі!), тоді до всяких соціально-демократичних благ антанта додасть нам одну соборну самостійну Україну, від Тиси по Кубань (*reservatio mentalis*: з Петлюрою і Винниченком в ролі диктаторів).“ Така-то легенда, в якій не було ні зерна правди, була поширювана 1918. р. з усією безсоромністю демагогії.

На часи цієї підпольної діяльності паде й ідейна метаморфоза Петлюри: обов'язок супроти матері-Росії замінив він обов'язком супроти неньки-України та виринув, як представник безоглядного українського сепаратизму й невгамованої ненависти до Росії. Я не беруся розшукувати психологічних мотивів цієї переміни, можу тільки вказати факт, що ця еволюція сходиться докладно зі становищем Франції до большевицької Росії (запам'ятайте собі: до большевицької тільки!).

* * *

Легенда й інтрига працювали, як знаємо, енергійно. Політичні обставини склалися для неї корисно. Я думаю, що колиб кінець світовій війні був пів року пізніше, вся ця агітація булаб скоро виявила своє правдиве обличчя й моральну стійність; брехня, як звісно, має короткі ноги. Та сталося инакше, на нещастя України та на вічну пам'ятку по героях легенди. Петлюра й тов. висадили у воздух молоду, по століттях щотілько воскреслу українську державність та кинули рідний край в божевільну, деструктивну анархію, якій покласти сякий-такий кінець прийшлося — о сороме! — московським большевикам. Обіцяні блага й ласки, знаємо в що перемінилися, та

мабуть не багато з тих Українців, які тоді зловилися були на легенду, знає, що якраз антанта, разом із Францією, була противна українському повстанню 1918. р. й рішучо перестерігала його організаторів проти цього кроку, бажаючи заховати покищо status quo з Гетьманом і Німцями (Німеччина навіть формально зобов'язалася, умовами перемир'я, не виводити своєї армії з України). Я не знаю, чи Петлюра здібний сьогодні уявити собі правдоподібний хід українського життя, і взагалі східно-європейських відносин, як би status quo був удержаний, та чи він може бачити різницю між тою можливістю і сьогоднішньою дійсністю* на Україні; якщо так, то й годі продумати для нього більшої моральної кари.

III.

Східно-європейська політика Франції (бо з цілої антанти вона тільки одна мала й має якусь політику в цьому напрямі) після перемоги хиталася ще довший час; вона лічилася з різними можливостями та лише поволі і згодом обставини привели її до цього, щоб ототожнити свої політичні інтереси з польськими. На цьому полі Петлюра не йшов за своєю уявленою покровителькою; він радше біг

попереду неї. Все таки нема сумніву, що між французькою орієнтацією Петлюри з 1917—1918 і польською з 1919—1920 є очевидний органічний зв'язок. І якщо прогнаний сьогодні з Польщі, опиниться він завтра на французькій Рівієрі, щоб споживати у затишку *panem bene merentium*, то це буде просто, логічно і природно.

Загалом панує погляд, що польська орієнтація „головного отамана“ почалася щотілько в зимі 1919—1920. Нічого більше фальшивого! В дійсності посередні зв'язки з Поляками сягають ще часів Гетьманщини, а прямі навязалися вже в січні 1919. р. Вже в травні 1919. р. прийшло до першого варшавського порозуміння, і вже тоді мировій конференції в Парижі була znana нова легенда про те, що Польща буцім-то стала чемпіоном ідеї самоозначення українського народу. Варшавське порозуміння відновлювано правильно що четвертину року (останній раз 22. квітня 1920) і за кожним разом підписувано його розпаленим залізом на спині західного відлому української нації, а відносним копіям давано хід у дипломатичних колах антанті.

В кожному з цих документів зречення „УНР“ і набутки Річипосполитої були означені дуже докладно і ясно; натомість надії першої й обіцянки другої дуже за-

гально і мрачно. Та воно й не могло бути інакше. Щож уявляв із себе Петлюра з осени 1919. р.? З утікача-комірника став політичним наймитом. Про моральний і національно-політичний бік цієї служби нема що й казати; з дипломатичного і міжнародно-правного становища беручи, були всі варшавські акти найдурніші у світі. Та Петлюра не бачив і не розумів цього; він навіть не відчував усеї смішности свого становища — смішности, яка убиває...

Коли сьогодні Польща приневолена — за ціну великих здобутків у Ризі — виповісти найми Петлюри, то — віримо дуже — робить це із щирим жалем. Не ізза вдячності для „союзника“, а тому, що з остаточним упадком „головного отамана“ Польща тратить політичне і моральне пласет на володіння західно-українськими землями, — одинокє, яке досі встигла здобути у небольшевиків. У хвилі упадку советського режіму на сході це може мати не аби-яке політичне значіння. Значить — Петлюра справді дорогий Польщі.

* * *

Та обернім лице від воєнних і дипломатичних подвигів Петлюри до його діяльності по внутрішнім державнім будівниц-

тві. Режім Директорії перемінився скоро в диктатуру „головного отамана“, в якому видко пробудився й організаційний геній на полі адміністрації й законодавства. Чи маю характеризувати те, чим обдарував він Україну? Він мав і має доволі панеґристів, приятелів й оборонців, та я не пригадую собі ні одної стрічки, ні одного слова в похвалу внутрішнім порядкам УНР за останні 3 роки; навпаки, все те, що писано й говорено в цьому напрямі, дає образ якогось страшного сну з еґзотичної країни: сам голова — іґнорант, заздрий і без енергії; міністри — шарлатани і . . . ; про урядників — вже й не говорити; в „законодавстві“ (sit venia verbo) школярське доктринерство і жіноча непослідовність, глибоке й безнадійне незнання життя, його законів і потреб; в „адміністрації“ (знов даруйте за слово!) — в найкращім разі повна бездільність, поза цим — самоволя, терор і бандитизм; школа — не існує цілком. Так безкінця. Гетьман Скоропадський полишив був Україну справді молоком і медом текучу, повну всякого матеріяльного і культурного добра, з налаженою адміністрацією і нормальними фінансами. Що сталося з цими цінностями? Де українське пишно розцвітаюче шкільництво і наука? Що сталося з мільярдами українського державного скарбу? Доволі.

IV.

Щоб оцінити політика, по його дійсній вартості, на це маємо тільки одну міру, запитуючи: який був остаточний успіх його діяльності? Всі панегіристи Петлюри дуже скромні у відповідях на це питання. „Розголос українського імені по світу“ — кажуть вони. Ах, як то хотілось би мені повести одного-другого з них у широкий світ і показати йому наглядно, чи і що цей світ говорить про Україну! До того, чи історія не переказала нам імення одної амбітної людини, яка за кожну ціну бажала бути голосною і таки добилася цього? Цим же, як і всю вину за неповодження Петлюрівщини складатимуть на ворогів і обставини, треба пригадати стару мудрість державних мужів: не провокувати непотрібно ні ворогів, ні обставин, коли у грі доля цілої нації. Що більше, прихильники Петлюри не матимуть і того задоволення, що їх герой трагічна фігура. Тут же ані одної трагічної ризочки! Невдачник, який не умів зійти із сцени з драматичним ефектом та збереженням особистого достоїнства — не герой навіть для театру.

Це про самого Петлюру, та про „Петлюрівщину“? Історія знає чимало постатей, які самі по собі не були геніями, все таки стали дуже визначні

і заслужені, дякуючи тому, що вони придбали собі одну прикмету справжніх геніїв: бажання і вмільсть добирати собі дорадників і співробітників зпоміж найкращих, талановитих і кваліфікованих земляків, а в разі потреби й чужинців. Хтож оточує себе тільки меншими від себе, панеїристами, карієристами, інтригантами і сикофантами, той дає безсумнівний доказ своєї нікчемности. А тепер покажіть мені цю сіль української землі й українського ума, яку „головний отаман“ заставив працювати побіч себе на становищах полководців, дипломатів, адміністраторів, організаторів народньої освіти і т. п! Це, що ви можете вказати — то одна велика *scandaleuse*, та й тільки. Ні, Петлюра — це дуже маленька індивідуальність.

* * *

Тут дехто може замітити: твому висновкові противиться неспірний факт широкої популярности, як не особи, то ймення „головного отамана“. На це скажу: популярність ще не мірило громадянської стійности; навпаки історія знає дуже небагато визначних державних мужів, які були популярні за життя, натомість дуже багато таких, які здобули собі імя, місце і популярність тільки шляхом

непопулярності, часто ненависти з боку сучасних їм земляків; хто тільки трошечки знайомий з історією, мусить признати, що це останнє явище правилом, а перше виїмком, тому й шкода місця на притягання сюди всякому звісних зразків. Так, звичайно „вороги народу“ стають онісля героями; натомість популярні божища товпи котяться швидко в низ забуття, як не чогось гіршого.

Релятивна популярність Петлюри пливе із двоякого джерела. Наперед, він пересічний тип сучасного українського інтелігента, а широкому загалові така пересічність симпатична: плебейське імя, плебейські манери, цинізм перемішаний з містичним жестом, мужицька витревалість, демагогічна амбіція — все це улегчує здобуття популярності. Далше, він мабуть присвятив $\frac{9}{10}$ своєї особистої енергії і величезну частину державного гроша на доцільне витворювання цієї популярності, шляхом непристойної прямо реклами. Очевидно, що цим шляхом увінчаний „український Гарібальді“ не може довго удержати громадянства, свого і чужого, при хибнім погляді, що він має що небудь спільного з історичним Гарібальді.

V.

Кінчу, полишаючи все инше (а цього дуже багато) майбутньому українському Плютархові. Мені здається, що одна з головних амбіцій Петлюри — стати історичною фігурою. Добився він цього? Без сумніву. Будучий історик України не зможе перейти мовчки коло цієї постаті. Питання в цьому тільки, чи вона буде позитивна, чи негативна. Це проблема дуже серйозна. Не для особи Петлюри й не ізза неї. Тут — бути чи не бути українській нації?

Як сказано, „головний отаман УНР“ — це певний тип сучасного українського інтелігента. Коли цей тип удержиться у нас на далі, то Петлюра стане між національними героями нашої історії, таким як: Кормильчичі, Болоховці, Пушкарі, Ханенки, Гонти, Довбуші, Махни і т. ин., та разом із цим не буде української нації. Щоб вона була, чи радше — щоб вона витворилася, жила і розвивалася, задля цього тип Петлюрівця мусить зникнути із нашого громадянства; мусить повстати новий тип українського інтелігента, антитеза Петлюрівця — тип, який набуде всі ці прикмети і цінности, якими дотеперішній відріжняється від представників справжніх культурних народів.

Наша неосвіченість мусить уступити місце знанню, наш еґоїзм — самопожертвуванню, наша самоволя — дисципліні, наше інтриганство — особистій і громадській чесности, наше доктринерство — справжньому знанню народу і його життя, наша демаґогічність — громадському вихованню, наш пайдократизм — пошані авторитету, наше фразерство — позитивній діяльності, наша поверховність — солідности, наш демократизм, радикалізм, соціалізм й анархізм, мусить бути замінений пізнанням і зрозумінням дійсних політичних, культурних, соціальних та господарських цінностей і розв'язуваних законів.

Що більше. Дотеперішній тип українського інтеліґента мусить зникнути не тільки із громадського життя, а й з його літератури й історії. Значить — переродження мусить йти в парі з ревізією нашої історичної галерії. Коли це станеться, то портрету Петлюри не буде ані в українськiм Пантеоні, ані в самiм історичнiм музею заслужених для рідного краю Українців, хіба тільки в окремiм зачиненiм кабiнетi з написом на дверях: „молоді вступ забороняється“. Там показуватимуть зразки перебутих поганих національних хорiб українського народу.

Від утопії до дійсности.

Остання промова Леніна про банкрутство практичного комуністичного господарства*) — це не перша проява тої кризи, яку зараз переживає большевицький режим у Росії. Ортодоксальна марксівська доктрина панувала там усього три роки, заки виявилася вся її безплідність; вже з минулої зими, Ленін, людина без сумніву видюща і розумна, почав поступенний відворот: знесення селянських реквізицій, допущення вільної торгівлі, державний банк, концесії заграничним капіталістам і т. и. — це етапи по шляху до відкритого признання банкрутства і до очевидного, хоч усе ще заквітчаного традиційними фразами, повороту до того місця, в яким східна Європа була чотири роки тому назад.

Те, що Ленін доглянув безхліб'я і безвідця, в які він завів Росію, та що мав відвагу прилюдно заявити це і витягнути відповідні практичні висновки — усе те

---

*) Зміст її у 81. ч. „У. С.“ (1. VI. 1921).

приносить йому честь як державному мужеві. Одначе ця його еволюція має ще свій людський — етичний бік. Якого ціною оплачений невдатний комуністичний експерімент? Історики, практичні економісти й адміністратори ніколи не сумнівалися у безплідности кабінетних утопій у роді загального колективізму й комунізму, та російські конспіратори вірили инакше й дали світові видовище, з яким у парі може йти хиба практика Аттилі, Джингісхана або Тимурленка. Тому хто вірить у якусь історичну немезиду, той не погодиться з думкою, щоб Ленінові вдалося вивести свій люд із пустини. Історичний злочин вимагає історичної експіації — відкупління.

Та й без цього — завдання, яке Ленін зараз поставив перед собою, ще тяжче, ніж те, яке стояло перед його очима перші три роки; як взагалі конструктивна, творча праця трудніша деструктивної, руїницької. Поза цим, ми не належимо до цих, які в останніх промовах і „реакційних“ реформах керманічів большевизму добачують ось-ось близький упадок його. Навпаки, смілість та енергія, з якою Ленін малює дійсність й заповідає способи заради її, свідчить радше про це, що політично він стоїть у себе ще міцно. Большевики — банкроти, одначе покищо тільки в соціально-госпо-

дарським розумінню; такими вони були на ділі, від самого початку, тільки завдяки політичному хистові і політичній організації вони удержалися вже 4 роки й можливо, що утримаються ще якийсь час, хоч би попросту тому, що ще досі нема уздібненого пересемника по них. Чи в дальшому процесі „отступлення“ східно-європейські народи зможуть, хоч у частині, загоїти страшні рани, завдані їм комуністичним експериментом; чи ці рани може ще поглиблюються і більше загнояться — покаже найблища будуччина. І цей і той вислід поведе невідмінно до зліквідування совітського режіму (в першому разі удар пройде із середини, у другому — із зверху); ми радіб очевидно, першій можливості.

Покищо затаїм собі одно: теперішня ідейна еволюція російського комунізму навчає тих, яких історія не була в силі цього навчити, що фрази про соціяльну революцію, як необхідний етап людського розвитку, — брехня... Історія світа не знає досі жадної доцільної соціяльної революції, вона знає тільки політичні революції. Основні закони суспільного господарства, засобів продукції і розділу плодів праці змінюються, в дійсности, дуже поволі і на око незначно (історична еволюція); всякі спроби нагального перевороту в цім історично

вигворенім механізмі кінчилися завсігди і зараз кінчатся невдатно, з чималою тільки шкодою для його естественних функцій.

Це натомість, що дехто фальшиво зове доцільними соціяльними переворотами, це ніщо инше тільки насильний перехід багатств від одної людської групи до другої, без основної зміни джерел і характеру цих багатств, шляхом захоплення політичної власти одними та вирізанням, поневоленням та прогнанням других, цеб-то тих, які цю власть мали раніше. Так було від початку світа і так осталося в Росії. Значить, на сході Європи: не згине капіталізм, не вимре буржуазія, не пропаде приватна земельна, в цьому числі і велика, власність; тільки замість Івана Івановича буде Ісаак Аврамович, замість Грицька Голопупенка буде Джон Єнкі і т. ин. Відносні кошти перенесення власности заплачені морем крові, міліонами передвчасних могил, загальним знидінням раси. Одним словом — большевизм у Росії не соціяльне питання, а політичне.

Р. S. Повищі думки вже були написані, коли преса принесла вістку, що Чічерин, сов. комісар для закордонних справ, подав антанті й Америці ноту, в якій заявляє готовість сов. правительства признати важними борги царської Росії до 1914 р., під умовою формального ви-

знання теперішнього уряду, і його участі у спеціально для цих справ скликаній міжнародній конференції.

Оця нота, яка формально являється відповіддю на ухвалу брюсельської конференції у справі підмоги голодній Росії, є дальшим кроком у згаданім у горі відвороті большевиків, кроком — просто соромним, з огляду на дотеперішнє становище їх у справі довгів, та з огляду на бундючне відкинення, у липні минулого року, аналогічної пропозиції антанти. Виходить, що господарська ситуація в Росії така погана, що тільки підмога не-нависного капіталізму могла б допомогти (чи багато?); без цього Ленін і тов. бояться серіозно чужої військової інтервенції.

Село й город.

В наших раніших замітках про большевицьку недугу східної Європи стверджено було: 1. що тамошній комунізм не типове явище сучасної світової кризи, а індивідуальне, приналежне самому тільки європейському Сходові, чи радше б. російській імперії (декаденція її інтелігенції); 2. що останній переворот у Московщині й Україні не є, в дійсности, жадною „соціальною революцією“, тільки переходом політичної власти, а у слід за нею багатств, з одних рук у другі. Ствердження цих очевидних фактів одначе не дає ще вияснення секрету цього патологічного процесу, який уже чотири роки точить національні організми „трьох руських народностей“, та не дає відповіді на питання про причини цього хоч би перехідного успіху таких доктрин як комунізм. Тому на цьому місці бажаємо звернути увагу читачів на одну виїмкову прояву соціально-культурного життя східної Європи, та вказати на її роль у переворотах останніх часів.

Маємо на думці контраст межі городом і селом — суперечність, якій поза східною Європою трудно найти пару. Значить — подвійний контраст: один між Сходом і Заходом взагалі, другий у межах самого Сходу. Для змалювання першого контрасту доволі поставити побіч себе Англію, соціально й економічно найбільше розвину країну в Європі, та Росію — найбільше відсталу. Якраз рівно, кільки в першій живе по містах та займається торгівлею, промислом і спорідненими професіями, стільки у другій живе по селах та живе з хліборобства і споріднених занять. Типова форма оселі в Англії — це город, і сіл там у нашому розумінню зовсім нема (англ. *village* то малі оселі двірської служби по лятифундіях, поза цим самостійні фарми — хутори); в Росії і на Україні навпаки: городи це рідкі оази серед океану сіл, та й чимало з т. зв. городів має більш або менш сільський характер. (У Німеччині оба типи балансують, у Франції перевага хліборобства). Коли хто хотів би з цієї різниці господарсько-культурного життя на Заході і Сході витягти теоретичні висновки що до національної ідеології відносних народів, то міг би легко помилитися, догадуючися, що англійська вища духовність *par excellence* буржуазно-робітнича, а російська консервативно-

селянська; що там правлять нацією самі ідеологи промислу й торгівлі, а тут заступники потреб і змагань хліборобської класи.

В дійсности воно зовсім не так. З одного боку, на Заході, ці елементи, які тісно з'язані з провінцією, селом, хліборобством і т. п. — загалом консервативні елементи, дуже сильні і мають чималий вплив на політичне, культурне й ідейне життя нації; із другого боку, на Сході, мають рішучу перевагу, часто виключну власть, ідеї, симпатії і змагання витворені в обставинах міського життя. Візьміть і порівняйте склад любого англійського або французького парламенту із сильним, квантитативно і квалітативно, заступництвом землі, та одну з колишніх російських дум, де селянські депутати блукали як стадо овець без доброго ідейного проводу, тому що всі „голови“ захоплені були ріжними ліберальними, демократичними і соціялістичними програмами; порівняйте англійську літературу з її ідеалізуванням провінції, та російську (в останніх часах й українську) з її ідеалізуванням міського босяка і злочинця, — а стане вам дивно. А буде вам ще дивніше, коли ви побачите, скільки в Англії, з її кипучим міським життям, практичного соціялізму (прим. $\frac{2}{3}$ лондонської людности не має самостійних по-

мешкань і не веде домашнього хазяйства), а як мало соціалістів-теоретиків і соціалістів-політиків; натомість у Росії, поза державними монополіями, не було жадного соціалізму, зате безліч соціалістів (там же сором був не признаватися до учеників Маркса!)

Яка цьому причина? Збиття з нормального шляху? Духова хвороба? Безперечно, одно й друге, тільки все те ще не вияснює самої генези цього дивного явища. Головне джерело лежить у іншому контрасті, в межах самого Сходу. Коли на Заході, між городом і селом, в культурному життю не має естотної різниці (про нормальну різницю в господарських обставинах і характері тут не говоримо); коли там усі класи людности творять одну органічну національну цілість, то на Сході між городом і селом — пропасть. Російське місто більш-менш таке саме як німецьке, французьке або англійське, з усіми вигодами, з добутками техніки і витонченим духовим життям; натомість село — як Бушмен супроти Європейця!... В Англії ви бачите на кожному ступні, що лорд, фабрикант, робітник і селянин то члени одної і тої самої нації, не по підручникам гео чи етнографії, а по душі і тілі; натомість у Росії, а ще більше на Україні, щож у дійсности вяже городського інтелігента з сільським

музиком? Дуже мало (мова у Московщині) або й нічого (на Україні).

Коли ви уважно вдумаетесь в ці контрасти, в це упривілеювання городу а поневолення села на Сході, то зрозумієте не одно, що досі уважали загадковим. Ви зрозумієте духовість новішої російської й української інтелігенції, її буржуазно-соціалістичний підклад, ненависть до села у одних, демагогію при помочи міських робітничих кличів серед темного мужицтва у других, та безоглядне використання й руйнування села цими і тими. Ви зрозумієте, чому там можливий большевицький режим, як і те, що спасення східної Європи тільки у відродженню села і його боротьбі з чужим ворожим городом. У нас не буде доти нормальних умов національного життя, доки не буде досягнена політична, економічна і культурна рівновага між ними.

Нова карта.

Післязавтра буде якраз три роки, як підписане було перемирря на Заході, між переможною антантою й Америкою з одного, та знеможеною Німеччиною з другого боку. Найбільша історична війна була в головнім рішена; все те, що сталося кілька днів раніше на Півдні, і те, що діялося на Сході — було тільки побічними чи додатковими явищами. І доля України була рішена в тім самім моменті, коли нам прийшлося самим подбати про себе. Та на цьому місці не про це хочемо вести розмову, а про ндву Европу, під яку покладено основи в 1918. р.

Перемирря було заключене під окликом *Vae victis!* Горе побідженим! Ці, які вірили були у гучні фрази про самоозначення, охорону малих народів і т. ин. були збентежені, одначе вірили ще, що мирові трактати будуть пронизані иншим духом. Згодом... згодом появилися й вони і мали напис: *Vae, vae victis!* І знов були оптимісти, які надіялися, що дійсність буде краща від форми, що нова

політична система, сконструована в парижських і інших кабінетах, занадто абсурдна, щоб могла перетривати стільки часу — скільки схне чорнило безчислених підписів на мирових трактатах-диктатах. Картографічні інститути не знали довгий час, чи стоїть випускати у світ мапи з новими політичними границями по ріжним пунктам земного шару, чи може краще подождати.

Тимчасом минув рік, минув другий і третій. І сьогодні всі, оптимісти й песимісти, переможці і побиті, народи з міцною і слабою валютою, співають в один голос: *Vae, vae, vae victis!* Сьогодні видно ясно, що все те, що приготовано в Парижі і Лондоні з 1914. р. (в тому числі і розбір Росії й України 1917. р.) і що дякуючи перемозі проведено в життя 1918—1921, — не химери, а тверда, немилосерна дійсність. Що вкінці вийде з усіх фінансових, господарських, індемнізаційних і репераційних постанов ріжних мирових трактатів, ухвал, ультиматів і т. ин. — святий знає; як і те, куди скотиться старий і гордий культурний віз Європи? Одно сьогодні прибрало тривкішу форму (очевидно у відноснім історичнім розумінню), а це нова політична карта Європи.

Після трьохлітнього досвіду, треба признати цю дійсність, хоч і як воно нам

болюче. Сьогоднішні границі європейських держав скріпилися вже настільки, що мають вигляди удержатися якийсь час. Який саме? Га, тут трудно бути пророком, та обережність велить допускати можливість віку й одного покоління. Консервуватимуть їх усякі обставини: фінансово-економічна руїна побитих, зиски і привілеї переможців; сіль нових союзів для обопільної підмоги, вкінці сам факт стояння і розвитку одних та лежання й обезсилена інших. І дивлячися взад на останні три роки і розглядаючи критично події, зітхнеш: Господи, як то легко було Українцям 1918. р. зберегти власну державність і як злочинно-легкодушно дали вони себе взяти під колеса безошадної історії!

Та й не про це сьогодні пора говорити. Нам бажалося тільки з нагоди річного дня такого переломового і рішального факту як перемир'я 1918. року, закликати земляків до цього, щоб вони збувалися останків політичного романтизму, наївної віри в чудеса і спасення з чисісь там ласки; щоб вони оціняли події, обставини, сили і майбутні можливості не по власним симпатіям і бажанням, а по реальній дійсності та до цієї останньої принаровляли свої організаційні заходи, свої практичні програми, свою органічну творчу працю. Пора опере-

тових повстань, діввацьких заговорів, „дипломатичних“ самодурств минули. Настав час, щоб настали ти ум, зціпити зуби, засукати рукави і стати до позитивної праці, щоб націю виховати, зорганізувати і збагатити, заки вибс нова година всенароднього діла! Зачинаємо нову сторінку української історії — історію Нової України.

9. XI. 1931.

Finis Europae.

Про що пишуть сучасні європейські часописи? Про большевизм — з кожним днем менше; видно, наблизило; до того й зайці перестали боятися „світової соціальної революції“. Про останню страшну війну й останній ще страшніший мир? І це вже остогидло всім, так само як усі фрази про справедливість, демократизм, самоозначення народів і т. ин. Широка публіка цікавиться поперед усього курсом долара, цінами пшениці у Шікаго і бавовни в Нью-Орлінсі; а політичний світ? Його очі обернені в напрямі Вашингтону...

Так воно і є. Горда красавиця Європа, яка ще з часів своєї романтичної пригоди з Зевесом величалася і була загальною признаваною царицею світа, не стямилася, як постарілася й опинилася у наймах при новій повелительці землі, Америці. Оця справжня світова революція — після троянської трагедії чи не найбільша — не прийшла цілком несподівано. Історики й антропогеографи здо-

гадувалися вже з давна, що Європі не вічно панувати над світом; одначе й вони не уявляли собі цього кінця вже на початку XX. віку; європейським політикам натомість ще й учора не снилося, щоби сьогодні вони муіли антищамбрувати у заокеанських парвеніів...

Як прийшло до цього? Перший знак був 1906. р., коли російсько-японська мирова конференція найшла собі місце в американськiм Портсмаві під опікою Русвельта, та тоді це здавалося випадком, щоб місце було як найбільш нейтральне. Опісля прийшов сумної слави рік 1914. Обі воюючі партії почали забігати симпатії, ласки і підмоги в Америці; та з самого початку не було сумніву, по чиім боці її симпатії, а для самих Американців не було сумніву, що вони візьмуть активну участь у війні. Це хибна думка, що сам Вільсон був причиною американсько-антантської спілки; в дійсности, хто не був би тоді президентом Унії, був би став до боротьби проти... Європи, в інтересі світового становища... Америки. Тому-то не було там жадного хитання, по чиім боці має стати зоряний прапор.

Коли в марті 1918. р. Лойд Джордж, Клемансо й Орландо посилали звісну депешу Вільсонові, що без присилок кожного тижня по 50 тис. американського

війська цивілізація пропаде, і коли у слід за цим у французьких портах виходило на беріг не по 50 тис., а по 100 тис. Єнкі, то з європейського становища була це не поміч союзника, а історична абдикація цієї частини земного шару із дотеперішнього верховодства над світом; з американського ж становища був це похід не на ратування „цивілізації“, а на удержання й забезпечення ново набутої корони.

Був Вавилон і була Нініва, були Мемфіс і Теби, були Крета й Ацени, Рим і Візантія, Ахен і Відень, Париж і Лондон — все це минуло, або минає; грядуща столиця світа найшлася на тім боці океану: політична у Вашингтоні, господарська — не знати ще напевно — у Нью-Йорку, Шікаго чи Сан-Франсіско... А далі? За сотні літ? Мабуть тоді тільки колишня фраза *ex oriente lux* („світло іде із сходу“) стане наново реальною; покищо світло й укази приходитимуть до нас із західного боку — з Америки.

Очевидність цього факту — упадку Європи й переходу володіння світом в американські руки — буде одиноким вислідом міжнародньої конференції, яка від 12. XII. почала радити у Вашингтоні над розвязкою квадратури кола під назвою „розоруження“ чи хоч би обмеження нових зброєнь до нових війн. В дійсно-

сти за цєю конференцією скривається боротьба за панування над Тихим океаном, поміж Америкою, Японом й В. Британією — боротьба погано дипломатична, за якою піде — це тільки питання часу — оружна боротьба-війна, яка своїми розмірами, своїм завзяттям, своїми страхіттями і наслідками перевисить мабуть останню світову війну. Значить, правдива мета конференції у цьому, щоб до цієї війни не прийшло за рано, щоби було можливо приготувитися гаразд до неї.

Задля цього здетронізована Європа післала туди своїх „переможних“ державних мужів і своїх гордих заступників преси; якщо вони досі не вірили, що їх батьківщина ніщо тільки слуга Америки, то там на місці певно переконалися в цьому.

Дипломатія.

Один із українських часописів, обговорюючи недавно справу нашої еміграції, доторкнувся також питання нашої дипломатії та висказав погляд, що вона доспіла до основної реформи. Мотивування цього погляду було продиктоване мабуть більше оглядами партійної тактики, тому не станемо розбирати їх на цьому місці; та що ця справа многоважна й із загальнонаціонального становища, тому бажаємо присвятити їй кілька заміток. Ми також думаємо, що сучасний стан української дипломатії не може продовжуватися довше і що нам не слід удержувати його далі: все одно, як із принципіально-національних, так із тактично-політичних причин.

Поперед усього нам здається, що в нашій громадянстві панує дещо односторонній погляд на суть і характер дипломатичної діяльності; м. ин. що вона мусить необхідно виступати у формі державної репрезентації. Погляд — не зовсім вірний. Стара і нова історія знає не одну дипломатію, в якій ті особи, що її вели,

не виступали, як амбасадори, послы, уповноважені міністри, голови делегацій, місій і т. п., а все таки здобували серед чужих признання, послух і — що головне — успіх. Візьмемо хоч би вчорашню історію чеської дипломатії. Два професори емігранти, Масарик і Бенеш, об'їхали в часі війни світ, як звичайні заступники поважної частини чеського громадянства і привезли землякам гостинця у виді „Чехословацької Республіки“ з додатком Угорської Руси. Подібно дещо було і з Поляками: їхній Національний Комітет у Парижі сповнив блискуче свою ролю в історії творення нової польської держави (в разі перемоги осередніх держав таке саме завдання мав сповнити Начальний Національний Комітет у Кракові-Відні-Берліні).

Перші початки нової української дипломатії мали також загально національний, недержавний характер, тому що Загальна Українська Національна Рада і Союз Визволення України у Відні мали у своїй програмі і дипломатичну діяльність. Та з 1917. р. чи радше 1918. р. почалася незалежно від цих спроб, нова українська дипломатія — державного характеру. І хоч із того часу чимало води потекло у Дніпрі й Україна перебула цілу низку радикальних державно і національно-політичних переворотів, наші дипломати все

ще виступають як заступники означеної української держави, хоч ніхто у світі не признає вже ані цієї держави, ані цих репрезентантів. Що більше, в міру упадку української державности взагалі, появляються у політичному світі одночасно політичні заступники аж чотирьох українських держав (УНР, УСРР, ЗУНР і Кубані), з яких одна (ЗУНР) протягом свого фактичного існування не мала (поза Віднем) самостійної дипломатії і що тільки на еміґрації вислала у світ своїх міністрів і послів (в останніх часах уже під назвою галицьких).

Вже цей загальний розвиток української дипломатії виявляє якусь, в цьому разі суто-українську ненормальність, яка не приносить чести українській національній ідеї і якій — на нашу думку — не слід тягнутися в безконечність. Чи не краще булоб, щоб усі дипломатичні заступництва, які не мають за собою юридичного або хоч фактичного признання з боку існуючих держав, здобулися на такт і не виступали як посольства держав *in partibus infidelium*, та перестроїлися у заступництва окремих груп українського громадянства. Від цього українській справі не буде жадної шкоди, а навпаки — коли нові громадські органи за кордоном зрозуміють дійсні свої завдання і виконуватимуть їх як треба — тільки користь.

Без цієї радикальної реформи сьогоднішня політична деморалізація, під назвою української дипломатії, буде продовжуватися і понизить нас ще більше в очах політичного світа. Зміна характеру дипломатії поведе за собою і зміну людей; хто своєю амбіцією чи манерами надавався на „посла“, цей може бути придатний на писаря в національному комітеті, а може й на цього ні; публікації, ноти, оповістки, стануть поважніші, грамотніші і, правдоподібно, політично розумніші, а не такі нераз до краю абсурдні і шкідливі, які зараз нароком або ненарочно появляються у пресі (нехай нам буде дозволено не називати їх по імені); викидання величезних коштів, коли в краю нема за що видати книжечки, удержати школи, освітнього товариства тощо, припиниться або хоч дуже сильно зменчиться. Та понад усе, зреформована дипломатія перестане бути недостойною штукою оббріхування на два боки: чужих правительств (безуспішно) і власного громадянства (на жаль не без успіху). Українська національна дипломатія мусить перестати бути легкодушною грою й інтригою, а стати методичною наукою і мистецтвом, якою вона є у людей.

Ірйська держава.

I.

Ніч із 5. на 6. грудня була критичним моментом для британської імперії. Ще раніші часописі принесли більш-менш песимістичні статті й відомости про стан мирових переговорів між Ірйцями й Лойд-Джорджом; а вже полудневі з 6. ц. м. оповістили, з неудаваю втіхою, що згода довершена. Задовольнення преси (одна тільки Morning Post робить дисонанс) віддає, без сумніву, вірно настрої не тільки самого англійського громадянства, а й цілого „союзу британських націй“, як тепер там часто говорять і пишуть. Ірйське питання було, останніми часами, найважнішою політичною справою англійського правительства і громадянства; розв'язка його стала питанням національної честі і будучности всеї імперії; дотеперішній стан відносин між Ірландією й Англією був прямо компромітацією великодержавного становища В. Британії й її міжнародньої поваги. Тому не диво, що день 6. грудня здобув назву щасливого історичного моменту.

Ірійсько - англійська боротьба дуже стара, далеко старша чим українсько-московська, хоч не давніша українсько-польської. Поминаючи раніші конфлікти між обома краями, ця національна боротьба стала хронічною скоро після сформування новочасної англійської держави Вільямом Завойовником, у другій пол. XII. в. Ірландія — звичайно політично розбита на низку малих крамольних держав — була періодично завойовувана Англійцями, граблена, колонізована, винародовлювана і — наверхтана на „ліпшу“ віру. Все таки до самого кінця середніх віків значна частина острова удержала політичну незалежність. В XVI. в. утревальюється династична унія між обома краями, одначе ні вона, ні конституційна самостійність Ірландії не охоронили країни і людности від англійських оружних і мирних наїздів, соціально-господарського поневолення, релігійного гніту і культурного занепаду; ірійський парламент й ірійський уряд були тільки орудями в руках англійського правительства. Вкінці, шляхом виборчих обманств і грошових підкупств доведено до того, що окрема ірійська конституція була „законно“ скасована і замість ірійського парламенту явилися у Вестмінстерській палаті ірійські послы і лорди (1800), подібно як сто літ раніше сталося було із Скотією.

Цей повний упадок ірїйської державности став одначе жерелом політичного і морального відродження нещасної людности. У звязку з політичним і релігійним рухом в Англії на поч. ХІХ. в. й у спорідненню з тодішніми загально-європейськими національними течїями, Ірїйці підняли з 1825. р. енергійну емансипаційну боротьбу за рівноправність та за привернення ірїйської державности не то з часів до 1800. р., а й повного відокремлення від Англії. Ця боротьба то вибухала, то вгавала ціле ХІХ. ст. і перейшла у ХХ. Правительство „об'єднаних королівств“ (це урядовий титул В. Британії в Європі) мусїло раз-у-раз їти на уступки, переводячи, в цілости або частинно, то релігійну рівноправність, то адміністраційні реформи, то земельний закон у користь ірїйських селян, то більш широкую самоуправу й автономію.

Та всі ці реформи і проєкти не розвивали справи, не тільки тому, що між Ірїйцями, з 60-их рр., прийшла до впливу крайня націоналістична, сепаратистична й республіканська, вихована в Америці партія (сїн-фейн), а й тому, що всі уступки в користь католицьких Ірїйців стрїчали завзяту опозицію серед ірїйських протестантів, прихильників унії з Англією (зосередкованї головню у провінції Альстер коло м. Бельфесту, здебільшого —

потомки англійських колоністів). Як відомо, закон про ірійську автономію (home rule) з 1913. р. розбився на опозиції Альстеру, який просто зривався до оружного повстання.

Світова війна придавила оцю боротьбу, хоч між Ірійцями не хибувало й тоді спроб використати ситуацію і проголосити незалежність „Зеленого острова“ (історія Кейзмента). Та по війні боротьба відновилася ще з більшим завзяттям. Глядаючи компромісу між домаганнями католицької (сін-фейн) і протестантської (альстерської) частин Ірландії, британське правительство ввело в життя дві обмежені автономні конституції, з двома урядами і парламентами (у Дебліні і Бельфесті), однак католики відкинули таку розвязку, вимагаючи: 1. признання повної державної незалежності ірійської республіки (якої правительство успіло уформуватися (1916), під проводом де-Валери і взяти в руки навіть фактичну власть у значній частині краю); 2. політичної єдності всеї Ірландії (з Альстером).

Відкинення цього домагання Англією (для якої самостійна ірійська республіка булаб початком розпаду імперії) й опозиція Альстеру привело до тяжкої оружноі боротьби з сін-фейнерами, яка тревала цілий рік (1920—1921). Вона з одного боку почала щораз більше компромітувати В.

Британію ($\frac{1}{2}$ мільйонів армії приходилося здобувати кожне іриське село, майже кожен хагу, руйнуючи їх і десятикуючи людинність), та з другого боку виявила неможливість, у сучасних обставинах, здійснити всі бажання іриських націоналістів. Здоровий розум англо-саксонської раси (Ірйців можна також, до деякої міри, зачислити туди) взяв гору. В літі ц. р. почалися мирові переговори, які мали вельми драматичний хід; були хвилини, що обі партії не бачили вже надії на якусь згоду; однак все таки завдяки зручності і тактові Лойд-Джорджа та поміркованості, в рішучих моментах, іриських провідників прийшло таки до згоди, в основі якої лежить очевидно компроміс.

Ірландія одержує статут британських доміній, себ-то повну державність у союзі британських націй, з незалежним законодавством, правительством, скарбом, військом і т. п. З Англією вважатимуть її тільки ті справи, які зараз спільні між цю і Канадою, Австралією або Півд. Африкою. Правне відношення до Альстеру остає покищо старе; остаточна розв'язка питання єдності краю й окремих автономій передана пізнішим переговорам і розв'язкам. Так почалася нова доба внутрішньої політичної історії Вел. Британії.

II.

Думаємо, що українському громадянству буде інтересно пізнати дещо основніше останнє порозуміння між Ірландією й Великою Британією, тому подаємо його зміст, місцями у дословному перекладі. Цей документ — то зразок органічно-еволюційного методу в політиці й законодавстві Англії й англо-саксонської раси, і вже цим може нас, Українців, дечому навчити.

Арт. 1. „Ірландія матиме такий самий конституційний статут у Союзі Націй, знанім під назвою Бритійської Імперії, як Канадійська Домінія, Австралійська Держава, Нью-Зеландська Домінія і Південно-африканська Унія, з парламентом уповновласненим творити мирні закони, порядок і добре правління Ірландії, та з езекутивною відповідальною парламентаві, і буде знана під назвою Ірійської Вільної Держави“.

2. Політично-правні взаємини між ІВД й парламентом та урядом В. Британії будуть у принципі на зразок Канадійської Домінії.

3. Заступник Корони в Ірландії буде іменований на зразок генерального губернатора Канади.

4. Присяга членів парламенту ІВД матиме форму: „Присягаю щиру вірність і приналежність конституції ІВД, як за-

конно встановленій, та що буду вірний П. В. Королеві Джорджові V^о, його потомкам і законним наслідникам, на основі спільного горожанства Ірландії з В. Британією, її приналежності і членства групи народів, які творять Бритійський Союз Націй“.

5. ІВД переймає на себе відповідну частину державних позичок і воєнних пенсій.

6. Доки не буде зроблена умова між британським й ірійськими урядами, ІВД бере на себе прибережню оборону; морська оборона належатиме до імперських сил, та ІВД має право мати свої воєнні кораблі для охорони мит і рибальства. Ці постанови будуть провірені наново через п'ять літ.

7. Правительство ІВД даватиме імперським воєнним силам захист і вигоди; в часі миру — по умові, в часі війни — по домаганню британського уряду.

8. Воєнні сили ІВД до сил В. Британії будуть пропорціональні до числа людности в обох державах.

9. Пристані обох держав відкриті обопільно для кораблів.

10. ІВД заплатить відправу тим ірійським публичним урядникам, які наслідком нового ладу будуть усунені із своїх становищ або їх самі покинуть; тільки особи т. зв. помічної поліції і королівської

охорони, з останніх двох років, будуть відшкодовані В. Британією.

11. Продовж цілого місяця після ратифікації цього акту парламентом, власть ірійського парламенту й уряду не буде розтягтися на північну Ірландію, хіба в обох палатах цієї останньої буде принята відповідна резолюція.

12. Якщо обі палати Північної Ірландії забажають цього в адресах до короля, дотеперішній статут Північної Ірландії буде удержаний на далі, й окрема мішана комісія визначить її границі.

13. В останнім випадку права парламенту Південної Ірландії, передбачені актом із 1920. р. переходять на парламент ІВД.

14. Якщо Північна Ірландія, протягом одного місяця, не подає такої адреси, тоді статут її з 1920. р. остає в силі, однак всі справи, необняті цим статутом, а які в компетенції ІВД, переходять до парламенту й уряду цієї останньої.

15. В такому разі правительства обох Ірландій опісля порозуміються з собою щодо поодиноких справ: уладження публичної безпеки, збору податків, привозових оплат, забезпечення меншостей в Північній Ірландії, фінансові взаємини між обома, уладження місцевої міліції в Північній Ірландії і її відносини до армії ІВД.

16. Ані парламент ІВД, ані парламент в Північній Ірландії не видаватиме законів в користь або на шкоду якоїсь релігії.

17. До законного зібрання парламенту й утворення правительства ІВД твориться провізоричний уряд, якому британське правительство передасть відповідні власти. Цей тимчасовий стан не може тревати довше 12 місяців.

18. Оця умова буде передана до затвердження і ратифікації з одного боку британському парламентові, з другого — зборам членів палати громад Південної Ірландії.

Умова закінчується трьома додатками: 1) означенням тих вигід, які ІВД давати має імперським воєнним силам в часі миру (арт. 7); 2) означенням справ, для яких передбачається окремі умови між британським урядом і ІВД щодо каблів іскрових стацій і. т. ин.; 3) заповіддю окремої умови щодо воздушних шляхів.

Акт датований 6. грудня і підписаний 7 британськими, 5 ірійськими делегатами та по 2 секретарями.

Політика й відповідальність.

З приводу якоїсь полеміки межі двома українськими публіцистами на еміграції, один із краєвих часописів, осудивши джерело й метод цієї суперечки, написав недавно м. ин. таке на адресу української еміграції: „Кожний, хтоб він не був, що в теперішній тяжкій і переломовій хвилі намагається підкопати авторитет уряду, є в очах громадянства ординарним злочинцем. Хто має які особисті порахунки з урядом, чи особами, що в нім засідають, мусить відложити їх на пізніше. Це думка загалу краю.“ Основна ідея цього заклику, останні чотири слова його висказу й обставина, що він появився в однім із поважніших органів громадської думки, заслуговують хіба цього, щоби спинитися децю над висловленою тут тезою з обсягу практичного політичного життя. Беремо з нього тільки те, що принципіальне, і не доторкаємо нічогосінько подій і людей, які дали привід до поставлення цього правила.

Хто прочитав уважно вище наведений цитат, мусів зрозуміти, що в ньому висказана дуже серйозна думка, одна з основних

догм національної політики кожного народу; та разом із цим, уважний читач не може не відчутти, що у формі, чи радше методі, в якій ця правда висказана, щось не зовсім до ладу... Що саме? Викресліть із поданої в горі тези два слова: „теперішній“ із першої думки, та „особисті“ із другої, а побачите, що теза висловлена далеко ясніше і бездоганніше. Вона говорить, що у критичних моментах національного життя, коли у грі доля всього народу, ціле свідоме й політично зріле громадянство повинно стати за своїм урядом, хоч би він багатьом був не до вподоби, хоч би він помилявся в цьому, чи в тому; що опозиція проти нього не повинна йти так далеко, щоби разом із урядом вивернулася вся національна справа. Саме треті роковини повстання проти Гетьманщини дуже добре надаються, щоб оцю думку освітити ярко із історичної перспективи і поставити перед очі українському громадянству, в Україні і на чужині суцього: одним на кару, иншим на науку... І в цій перспективі як корисно виходить Гетьман Скоропадський, який по своїому упадку станув лояльною остороною та ні словом, ні ділом не вчинив нічого, щоби могло утруднювати державне завдання тих, які оголосили себе кращими від нього.

Віriamo що й автор наведених на вступі фраз думав так само; одначе скла-

даючи необережно правило, він викривив мимохіть основну ідею, головно вставкою обох означених слів, та пригадав цим один висказ Меколея: „Кожний, хто бачив світ, знає, що нема нічого нікчемнішого, як загальна максима.“ Наш автор мав, очевидно, на умі певний означений факт і певний означений уряд, та своїм формуванням дав він читачам право користуватися його тезою, як кому любо.

Посеред усього, сьогодні Україна має мало не десяток національних урядів і щож як кожний з них вимагатиме безоглядної лояльності громадянства? Далі, більш методичний автор, пишучи слово „в теперішній хвилі“, був би запитав себе; хто уповноважений рішати, чи хвиля все ще переломова й тяжка, чи вже може надійшло оце „пізніше“? Невже сам уряд? В такому разі хиба мало на світі урядів, які не радіб були розтягнути своє право незайманости і невідповідальности як можна довше — в безконечність... Це людська річ, та якраз тому не слід про такі людські обставини писати євангельським слогом. Таксамо більш уважний автор, пишучи про „особисті порахунки“, був би спитав себе: ну, а хто виявляє політичні суперечности з урядом, чи він також ординарний злочинець? З одного боку особисті конфлікти в політичному життю грають тільки підрядну роль; з другого боку

деяким „особам, що засідають в уряді“, може бути часом наручно бачити у кожній політичній критиці особисту нападсть і злочин ображеного маєстату, або навпаки — прикривати недоторканістю свого урядового становища деякі вчинки, які з політикою не мають нічого спільного. Окрім цього досвід з останньої війни учить, що зміни урядів законним шляхом не тільки можливі але й корисні в певних висококритичних для нації хвилинах. Колиб автор подумав був про все те, був би певно висловився обережніше і не ставив тези так, щоби було можливо зловжити її.

Згадуємо про все те не задля того, щоби докоряти кого, тільки щоби пригадати відвічний і незадавлений закон про відповідальність національних керманичів, відповідальність політичну і моральну за їхні вчинки, методи і наслідки їхньої діяльності. Нам здається, що обовязком національної преси, у пяті чи треті роковини пробудження України до самостійного політичного життя, повинно бути не затирання серед громадянства свідомости права судити своїх провідників, тільки навпаки — цю свідомість розбуджувати, розвивати і скріпляти.

Воно буде краще і для самих урядових осіб.

З новим роком.

Принятий звичай вимагає, щоб із приводу 1. січня редакція оберталася до читачів із кількома банальними фразами, додаючи до них більш-менш поверховний огляд подій на різних полях за минулий рік та кілька побожних бажань і надій на той, що наступає. Цей звичай, у нормальних часах такий простий і людський, стає в наших обставинах болючим завданням, якщо уявимо собі весь трагізм сучасного моменту, з його дантейсько-пекельним минулим і загадково-чорним майбутнім.

Давати огляд подій останнього року — колись значило підбирати низку визначних прояв життя політичного, культурного й господарського своєї нації і всієї людськості, та характеризувати їх як поодинокі звена в загально-національному чи загально-людському поступі. А сьогодні? Яке дивне, яке чуже, яке незрозуміле слово „поступ“! Правда, і раніше вкладано в це поняття дуже неоднаковий

зміст, часом протилежний у подробицях, та всетаки чимало було спільного між усіма політичними, культурними і соціальними течіями і світоглядами. „Поступом“ називали всі приріст означеного матеріяльного дорібку народу чи людей та розвиток означених моральних цінностей духового життя. Та сьогодні ніяк не підійдеш із старими мірами, ні до людей, ні до їхніх діл.

З окрема ми, Українці, чи маємо право і можливість пригадати читачеві які відрадіні моменти, позитивні діла, проміння сходячого сонця, прояви високих моральних поривів з останнього року? Чи навпаки, не відчуває кожний із нас, що наше національне добро, фізичне й духове, матеріяльне й моральне, з кожним роком котиться більше в низ? До того, куди глянеш, ніде не доглянеш нічого ясного, певного, живого і творчого, що віщувало б радикальний поворот до кращого у найблизшому році. Здається, можна без пересади сказати, що ми, Українці, зпоміж усіх європейських народів опинилися найнижше і в найгіршому, хоч іще три роки тому назад були поважні причини думати і вірити куди не так, зовсім не так...

Одначе, сьогодні ми не хочемо споминами і докорами відкривати болючих ран. Що більше, правда і справедливість

вимагає того, щоб не індивідуалізувати, не навязувати тільки самим нам цього, що загальне, європейське і людське. Справді, в подібному як Україна становищі опинилася зараз не тільки вся Європа, але й уся людськість. Хоч уже три роки, як головна війна скінчилася, а культурний віз народів котиться щораз низше і низше. Куди і як довго? Загадка. Визначні уми серед усіх народів відчують повагу хвилини, грядущу небезпеку, вони горячково шукають, де тут основне лихо і висилують уми, щоб знайти способи і шляхи для відвернення якоїсь невидимої катастрофи. Та Уелси, Шови, Франси, Ролани й їм под. мають час роздумувати і шукати; вони, при мало що порушених ще богацтвах, засобах і силах; їхні земляки можуть жити т. ск. з капіталу минулих поколінь ще довгі часи та перед вичерпанням його діждатися повороту до кращого; однак ми... ми завжди були убогі, дуже убогі і наші національні капітали можуть скінчитися дуже швидко.

Коротко кажучи, Українцям годі ждати, поки буде знайдений лік на того невидимого рака, що з'їдає народи; вони самі мусять зірватися до самопізнання і самолічення, поки ще час і змога. І тому годі нам підібрати більше корисного побажання з новим роком, як те, щоб 1922. р.

був роком зворотним у цьому напрямі, початком нової доби, повороту до національного здоров'я. Годі нам на цьому місці ставити діагноз і розкривати ширші програми; та одну прикмету на верх і вже тепер поставити — здається, у перше в нашій пресі — перед очі нашого громадянства, а воно не буде мати сумнівів щодо ліку.

Одним із жерел сучасного нещастя вважаємо політичну гіпертрофію народів, чи сказати просто розполітикування мас, хоробливе політиканство, яке прибило або й убило всі інші пориви, кращі і благородніші, та їх вияву на полі умової праці: наукового досліджу, артистичної творчости і релігійного заспокоєння. Погоня за властю (цеж головна ціль політики) і споріднена з нею погоня за майном — це дві головні язви, які побити і вже сім літ добивають людськість. При цьому одно дивно. Ідучи від Заходу до Сходу, бачимо, що разом із нуждою росте політиканство й доходить, серед Українців та Росіян, до апокаліптичних розмірів. Очевидно, маємо на думці головню т. зв. інтелігенцію, яка все і всюди є носительницею політичних ідей („народ“ в розумінні селянства або робітництва — це тільки порожня фраза в політичному чи скоріше демагогічному жаргоні). Не помилимося мабуть дуже,

коли приймемо, що прим. в Америці може хіба 5 % інтелігенції цікавиться самохіть політичними питаннями, в Англії — яких 10 %, у Франції 25 %, у Німеччині 40 %, у Польщі 50 %, у Росіян 80 %, а у нас чи не 99 %. А наслідки? Та це занадто ясно, щоб це порівняння вести далі, тому кінчимо таким новорічним привітанням:

Менше політики, більше культурних інтересів!

Суд історії.

Як не дивитися на той божевільний танець життя і смерти, який зовемо світовою війною 1914—1918, один ясний промінь між її наслідками не може бути заперечений. Маю на думці пробудження загально-людської совісти, і видвигнене нею питання про те, хто саме винуватий у цьому планетарному нещасті, з чим іменем звязана відповідальність за море крові, гори руїн і поворотну хвилю середньовічного варварства.

Цей голос совісти прокинувся був ще до кінця війни і завдяки йому в умовах версайського мира знайшовся прославлений артикул про загальну вину Німеччини й особисту Вільгельма II., який за це мав відповісти перед окремим судом зложеним переможцями. Як знаємо, відмова Голландії видати б. цісаря звела, формально, цю постанову ні-на-що, одначе історична совість не збилася із шляху цим глумом над ідеєю міжнародної справедливости, який одностороннім диктатом вже згори засуджував поваленого на землю

політичного противника. Що більше, незабаром стало всім ясно, що згаданий артикул версайського мира не мав нічого іншого на меті, як саме покласти кінець дальшому слідству за винуватцями й по змозі відвести людську увагу від цього неприємного питання.

Та покинута благородно урядовими сферами справа була зараз же піднята громадськими політиками й публіцистами; появилася у світ величезна сила документів, „відкрити“ і памфлетів — в усяких напрямках — про генезу війни і відповідальність поодиноких осіб, гуртів і держав; вкінці ціла справа почала переходити з рук інтересованих сфер і національно-політичною пристрасстю напоєних, ненавистю або любов'ю кермованих політиків і публіцистів у єдино компетентні руки: безсторонніх історичних дослідників.

„Наукова комісія для розсліду причин світової війни“ — яка складається з компетентних людей із б. нейтральних країв — це новий і zarazом уже безпечніший шлях, який може довести до відкриття об'єктивної правди, на скільки вона в людських обставинах можлива. Остаточний вислід комісійних праць, очевидно, ще далекий, хоч уже сьогодні можна сказати, що він буде далеко не такий, який хотіла накинати світові мирова конференція у Паризі, по диктату

Клемансо, Лойд-Джорджа і Вільсона; що на суд будуть покликані ще й інші держави окрім Німеччини та її б. союзників, ще й інші особи окрім Вільгельма II., між ними й такі, які тепер ще накладають на себе ризи жреців історичної справедливости.

Оголошені досі передвоєнні документи з німецьких, австрійських, російських і бельгійських державних архівів оправдують уповні таке поширення процесу; одинока перепона в напрямі закінчення слідства покищо у тому, що французькі, британські, італійські і сербські архіви все ще закриті... Що в цих місцях ховається дещо сензаційне, про це вже не може бути сумніву. Не даром у самій же Франції почався минулого року рух у тому напрямі, щоб висвітлити ролю б. президента держави Р. Поенкаре в генезі війни, та вже сьогодні довів до того, що він щораз більше пересувається з лави прокуратора на лаву обжалованих.

* * *

Сильвестровий номер Berliner Tageblatt-у приніс довшу передовицю ред. Т. Вольфа п. н. „Афера Поенкаре“, кілька документів. Донесення російського посла у Парижі, Извольського, з рр. 1912—1914, яка збільшує дуже сильно

дотеперішній матеріал, обтяжуючий б. президента і теперішнього голову французького джингоїзму Поенкаре. Ізвольський, якого смерть увільнила від суду сучасників за очевидно дуже визначну участь у передвоєнній лабораторії, просто приписує дуже симпатичному йому міністрові, згодом президентові, одну тільки журбу: що Росія може не спровокувати війни або не дати себе спровокувати до неї...

Тут не місце для докладнішого обговорювання історичної і політичної ваги добутих звідкись д. Вольфом документів, та нехай мені буде вільно поділитися з читачами одним вражінням, якого набірається читаючи листи Ізвольського до Сазонова: Довоєнна Росія не мала вже своєї національно-державної політики, вона була з довшого часу зняряддям французької, а з коротшого — антантської політики. Та чи тільки до війни? Очевидно, те саме і протягом її, найпачеж у 1917. р. Можна піти ще далі і сказати: після Николая І., чи як волите Олександра ІІ., Росія мала тільки одно дійсно-національне правління — Лєніна і тов.

Та повертаючи до питання про історичних винуватців і суд над ними, нам

Українцям не слід забувати, що в історії сучасної світової катастрофи, українська руїна займає окреме, одначе дуже важливе місце; чи подбав хто досі про суд над тими, які своєю діяльністю або бездіяльністю довели рідну землю до сьогоднішнього стану? Пораб подумати про це.

2 I. 1922.

Чорна небезпека.

Колись говорилося і писалося чимало в Європі про жовту небезпеку — цю, яка малаб загрожувати європейським народам і їх культурі від азійських жовтих племен. Сьогодні ніхто якось не піднімає галасу на цю тему; для одних доволі вже тої білої хуртовини, якої театром була Європа 1914—1918. рр.; для інших важніша всього „червона“ небезпека, якої раніше сподівалися із Заходу та яка несподівано наступила із Сходу... Одним словом, Європа перестала боятися інвазії жовтих народів із Азії, маючи свої ближні й дошкульніші журби.

Чи дійсно можливий жовтий наїзд на Європу? Що такі інвазії колись були, про се говорить ясно історія, з окрема українська, в якій періодичні завоювання азійських орд займають дуже визначне місце; та сьогодні безпосередньої небезпеки нема — для самої Європи, якщо не лічити цього дивного явища, що в Раді Союзу Народів при рішанні чисто-європейських справ великий голос мають

заступники Японії і Китаю... Правда, європейські нащадки в Америці, Австралії й Сибірі говорять і вірять інакше, та вони бояться не за свою європейську правітчину, а за нові оселі.

Земля здобувається двома шляхами: збройним завоюванням і пенетрацією мирної колонізації: оба покищо не грізні для Європи з Азії. Одинока озброєна жовта нація, Японія, не може зараз і думати про Європу; головнеж муравлище жовтої породи, Китай, виявляється все ще нездібний до політичної активності й експанзії; дотого — обоє мають ближші вигідніші цілі. Інше діло, коли руїна Європи піде ще далі, коли на її сході воскреснуть знов Дикі Поля...

Та не про жовту небезпеку ми бажали вести розмову, а про чорну, африканську. Про неї заговорено недавно в Америці, з приводу вашингтонської конференції. Там, як звісно, антагонізм білої і чорної рас актуальний і живий, тому зрозуміло, що звідти виходить нова осторога для Європи: бережіться чорної небезпеки!

Цим разом це не расове маняцтво, не прояви хорої уяви, а дійсна, реальна небезпека для Європейців і всеї білої раси. Голос у цій справі підняв навіть такий вільнодумний, загально-людський і жадній расі принципіально неворожий письменник як Г. Г. Уелс, що зараз перебуває у Ва-

шингтоні. Він вказує на те, що Франція, якої людність не росте а маліє, заповняє щораз більше ряди своєї великої армії, головню піхоту, африканськими кольоровими підданими, для білих зберігаючи тільки вищі технічні засоби боротьби; французька армія має сьогодні вже не чорні полки а цілі корпуси, де чорні служать не тільки рядовиками а й офіцерами. Ці війська виявили високу боеву вартість у часі світової війни і ними головню послугується Франція в усіх повоевних операціях (чимало їх серед окупаційної армії над Рейном).

Які перспективи відкриває дальший зріст чорної французької армії? Володіючи величезними просторами африканського континенту, має Франція спроможність поставити велику чорну армію, з людей фізично здорових і морально слухняних. При її помочи можна буде легко завоювати цілу Африку, а в кождому разі спровокувати нову світову війну за панування над нею; чорна армія у Франції може відограти історичну ролю германських преторіянських гвардій у колишнім Римі і держати у послуху останки французької білої людности; розміщена постійно над Рейном, вона може мати фатальний вплив на дальший розвиток білої раси в самому осередку Європи; а вкінці, чи військово зорганізована чорна

раса довго задовольнятиметься службою у білих панів? З математичною певністю можна перебачити момент, коли африканський континент „усамостійниться“, вигнавши одних Європейців а поневоливши других і коли Європа стратить останні заморські ресурси, необхідні для удержання її політичного значіння, багатства і культури.

Такі перспективи ждуть нас, коли історичний розвиток піде далі по тій самій лінії, по якій зараз іде.

16. I. 1922.

Севрський трактат про границі.

(10. VIII. 1920.)

I.

Останніми часами піднявся в Польщі деякий шум ізза „севрського трактату“, чи радше в приводу віддання цього акту Союзові Народів задля формального зареєстрування. Заступники польського уряду і громадянства заявляли при цій нагоді, що Польща не підписала, не підпише і не признає дійсним цього трактату, тільки навпаки підійме заходи, щоб зробити його неправим. Причина: у севрському акті означається Східна Галичина як окрема міжнародноправна одиниця. Не входячи в питання, чи і як успіє польська дипломатія не допустити до цієї реєстрації, себ-то уневажнити одну з мирових умов, бажаємо пояснити нашим читачам характер, зміст та історичне значіння цього трактату.

Поперед усього, не можна переплутувати оспорюваного Польщею акту із ми-

ровим трактатом, заключеним того самого дня (10. VIII. 1920), у тому самому місці, між антантою й її союзниками з одного боку та Туреччиною з другого боку, — трактатом, який досі не мав шастя бути не то зареєстрованим, а навіть ратифікованим, хоч усі інтересовані в ньому підписали його. При нагоді підписання цього мирового трактату т. зв. „головні союзнi і заприятнені держави“ (Америка, В. Британія, Франція, Італія і Японія) подали присутнім у Севрі делегатам Польщі, Румунії, Югославії і Чехословаччини до підпису окремих „трактат про границі“ між цими чотирма державами. Потреба такого окремого акту про границі лежала головню в цьому, що раніші мирові трактати, сен-жерменський із Австрією і 2-ий версайський (тріянонський) із Угорщиною, не подавали докладних границь нових і перебудованих держав (тоді чимало територіяльних питань було ще не вирішених).

Та частина цього 2-ого севрського трактату, яка доторкає Галичини, виглядає ось як:

Трактат про границі,

підписанні у Севрі 10. серпня 1920.

„Зогляду на те що Американські Злучені Держави, Бритійська Імперія, Фран-

ція, Італія, Японія — головні союзні і заприятелі держави, Польща, Румунія, сербо-хорвато-словенська держава і чехо-словацька держава, бажають забезпечити суверенність Польщі, Румунії, сербо-хорвато-словенської держави і чехо-словацької держави над територіями, які кожній із них були признані, — підписані, обмінявши своїми повноважними і признавши їх дійсними, умовили ось які постанови:

Арт. 1. Застерігаючи силу окремим приписам у трактатах, додаткових умовах і рішеннях, зроблених задля упорядкування оцих справ, високі контрактіві сторони признають суверенність Польщі над територіями колишньої австро-угорської монархії, положеними на північ від ось якої лінії: Почавши з пункту . . . [тут означена чесько-польська межа між ріками Одрою і Попрадом] . . . звідси, в загальному напрямі на схід-північ-схід і до пункту, на колишній границі між Галичиною і Угорщиною, положеного близько верха 487 на шляху з Чорштина у Стару Вес: — границя описана у рішенню з дати Париж, 28. липня 1920. року; звідси, у східнім напрямі, опісля у східно-південно-східнім, і до пункту, положеного біля 2 кілометри на південь від верха 1335 (Галич), де вона зустрічає адміністративну межу лиського повіту на заході і турчанського на сході: — колишня границя між Галичиною й Угорщиною. Це пункт спільний трьом границям: Польщі, Чехо-Словацьчини і Сх. Галичини.

Арт. 2. Застерігаючи правосильність окремим приписам . . . [як в арт. 1] . . . високі контрактіві сторони признають су-

веренність чехо-словацької держави над просторами відмежованими границями передбаченими зараз же нижше: . . . [тут означені межі: з державами: 1. з Німеччиною, 2. з Австрією, 3. з Угорщиною, 4. з Румунією]. . . . .
5. Із Східною Галичиною така лінія: Від пункту 1655 означеного вище, в напрямі західнім, північно-західнім і до зустрічі з адміністративною межею повітів ліського і турчанського, приблизно два кілометри на південь від пункту 1335 (Галич): — колишня границя між Галичиною й Угорщиною. 6. Із Польщею межа описана в арт. 1 цього трактату і в арт. 83 мирового трактату заключеного з Німеччиною 28. серпня 1919. р.

Арт. 3. Застерігаючи. . . [як в арт. 1] . . . суверенність Румунії над просторами відмежованими ось якими границями: . . . [тут означені межі з державами: 1. з Чехословаччиною, 2. Угорщиною, 3. Югославією, 4. Болгарією, 5. Україною, не називаючи останньої]. . . . .
Із Східною Галичиною ось така лінія: Від пункту спільного колишнім межам Бессарабії і Буковини на головному руслі Дністра і до пункту положеного біля 2 кілометри повизше Заліщик: — головне русло Дністра у гору: звідси, в напрямі південно-західнім і до місця стрічі адміністративної галицько-буковинської границі з повітовою городенсько-снятинською межею, біля 11 кілометрів на південний схід від Городенки: — лінія, яка має бути означена на місці переходячи верхи: 317, 312 і 239: звідси, у південно-західний бік і до пункту стрічі з колишньою угорсько-галицькою границею: — давня адміністративна межа

між Галичиною і Буковиною: звідси у північно-західному напрямі і до пункту 1655 у Карпатах, спільного сточища трьох рік: Тиси, Вашови і Черемоша; — раніша границя між Угорщиною й Галичиною. Пункт 1655 спільний трьом межам: Румунії, Галичини і Чехо-словацьчини.“

II.

З поданих у горі виписок бачимо, що ця севрська умова робить наперед ріжницю між Польщею й останніми трьома державами: коли ці мають визнані суверенности у повних межах з усіх боків, то при Польщі мова тільки про суверенність над одною частиною колишньої австро-угорської території, положеною на північ від означеної лінії, себ-то над частинами б. австрійського Шлеська, б. угорської Орави, б. угорського Спишу, над цілою колишньою Західною Галичиною і частиною колишньої Східної Галичини по верх Галич (1335) у Карпатах. Про всі інші польські землі і їх межі тут нема мови; навіть не поновлена тут раніше визнана західна межа з Німеччиною, означена й визнана (окрім просторів, де мало бути народне голосування) ще рік тому назад у версайськім мирі. В таких обставинах, очевидно, не подана тут і межа між Поль-

шею і Східною Галичиною, тільки один-однісенький її крайній пункт у горах. *)

Яка причина цьому, що севрський акт означає тільки маленьку частину державної межі Польщі? В дійсності держави антанти хотіли цим разом означити всю територію, над якою Польща мала б право суверенности, одначе не в межах польських націоналістичних амбіцій. Маючи силою версайського трактату право визначити Польщі всі її межі, вони бажали, щоб Польща не переступала на сході тої лінії, яка — на території б. російської імперії — була їй визначена (провізорично) Найвищою Радою 8. грудня 1919., а на просторі б. Австрії звісним проектом статута для Сх. Галичини з 20. падолиста 1919. та яка була піднята наново Найвищою Радою на конференції у Спа 10. липня 1920. і з того часу пішла в курс під назвою „Керзонової лінії“:

До того часу Польща не хотіла задо-

---

*) При цьому слід зазначити, що „Східна Галичина“ севрського акту не покривається з землею тієїж самої назви в австрійських часах, коли крайній пункт між Західною і Східною Галичиною лежав 70 кілометрів далі на заході, коло дуклянського переходу. Ця нова Сх. Галичина одначе, до того часу, не була означена жадним міжнароднім правним актом, тільки взята з проекту статута для галицьких Українців із 1919. р.

вольнитися цею межею, яка признавала їй не тільки всю польську етнографічну територію, але й поважні простори, zalюднені Литовцями, Білорусами й Українцями (Холмщина і галицьке Посяння з Темківщиною), і задумала сама здобути собі східну границю у війні з Росією. Та звісний похід на Київ перемінився скоро в катастрофу большевицького наїзду і поставив всю польську державність над берегом пропасти. Тоді польський уряд благав антанту спасти її в цій скрутній годині: його делегація у Спа підписала звісну заяву з 10. липня 1920, в якій приймається принципіально „Керзонова лінія“, в заміну за інтервенцію і поміч проти большевиків.

Відповідний проєкт трактату, спільного з Чехією, Югославією й Румунією, був виготовлений ще в осени 1919. р., та через опозицію Польщі, вчаси й Румунії, і через завішення галицької справи, він спочивав без підписів. Тепер же держави антанти, боячися дальших політичних авантюр польського уряду на сході, хотіли закріпити польські границі тим приготованим раніше міжнароднім актом. Про долю Галичини мала вирішити загальна європейська конференція, при участі українських заступників.

Цей момент — то одночасно вершок дипломатичних успіхів української Га-

личини. Говоримо виразно „дипломатичних“ успіхів, бо політично справа Західної України була вже страчена рік тому назад, скоро цісля погрому галицької армії і в тісній залежності від нього. Не входячи в питання, чи цей дипломатичний успіх можна було галицьким керівникам закріпити або й поширити, пригадуємо, що ситуація обернулася дуже скоро проти них. Большевики відкинули посередництво антанти і проєкт лондонської конференції, обіцяючи Польщі далеко більше, ніж давала їм „Керзонова лінія“; натомість Поляки, при французькій підмозі, погромили червону армію на Вислі і знов почали марити про далеко посунені східні „креси“.

В так перемінених обставинах польський уряд заявив, що не може прийняти східної межі по спаському припису і що раніша згода була умовна і втратила обовязкову силу. Наслідком цього артикул про польські границі зрадаговано так, як наші читачі вже знають, одначе Польща відмовилася підписати й його, дарма що він передбачує можливість змін у користь Польщі і що зовсім не передрішає політичного статута „Східної Галичини“, стверджуючи лише той правний стан, який був з 25. червня 1919. і на який Польща дала було свою згоду. З огляду на цю опозицію Польщі, севрський акт

про границі не зладжений в одному спільному примірнику, а окремо для Чехії, для Румунії і для Югославії, яких заступники підписали трактат; при означенні чеської і румунської меж знайшла своє місце і „Східна Галичина“. Натомість українська Буковина, окрім маленького відтинка, призначена тут дефінітивно Румунії (в дійсности це сталося було ще в м. березні 1920. р.).

Пізніші події, рижський мир, який дуже щедро обдарував Польщу українськими землями, між ними й Галичиною, до якої большевики не мали жадного права, та низка нових політичних успіхів Польщі могла тільки зміцнити неприхильне становище цієї останньої до севрського трактату. Та з огляду на інтерес інших держав годі було ждати, поки Польща надумається інакше, й акт переслано, кажуть, без польських підписів у Женеву для зареєстрування Союзом Народів. Польща заповідає заходи в напрямі уневажнення цього акту. Колиб усі Японці і Китайці у Раді Союзу Народів руководилися тільки правними мотивами, то польський протест, принаймні в сучасних умовах, зоставсяб без успіху; та коли політичні огляди візьмуть гору, то хто знає...

Із другого боку годі замикати очі на куріозну ситуацію, яка витворилась би

після можливого зареєстрування трактату проти волі Польщі. Що для цієї останньої акт і після цього не мав би жадної обов'язкової правної сили, це само собою розуміється; вона ж його не підписала і не ратифікувала; що більше, вона доси не ратифікувала підписаного ще 1919. р. мирового трактату з Австрією (у Сен-жермен), який є передумовою правосильності севрського акту. В таких обставинах галицька справа пересунулася назад із міжнародно-правного поля на чисто-політичне і практична розв'язка її залежить уже не тільки від антанти, а й від сусідніх інтересованих держав, Чехословаччини і Румунії: будуть вони держатися букви севрського трактату, чи підуть слідом сов. Росії у Ризі?

• Дуже можливо, що цей конфлікт прискорить перегляд дотеперішніх постанов антанти у галицькій справі й остаточне вирішення долі галицьких Українців.

Куліш і українська національна ідея.

1. Непопулярність Куліша.

Україна — то обіцяна земля для людей, які шукають народньої слави; для письменників, артистів, політиків й отаманів. Так було здавна, так зосталось і досі. Одні здобувають популярність переймаючи певні кличі вкорінені серед народніх мас; інші — стаючи на службу певним модним ідеям, продуманим для щастя тих же мас. У висліді — рожний десятий український інтелігент тішиться, як за життя так і по смерті, звичайно більше за життя, добре заслуженою все-народньою славою. Та це правило не зосталось без виїмка. Серед безлічі прославлених батьків народу, якими обдарувала нас історія ХІХ. в., є одна постать самотна, яка не зазнала благовонних кадил громадського почитання і византійської чолобитности, ні за життя ні по смерті; дарма що ся постать висока і далеко перевисшає пересічного національного святого всіх українських земель. Це П. О. Куліш. Людина найменше по-

пулярна, найменше оцінена і — мабуть — найменше зрозуміла в усьому українському письменстві. Неначе другий Іван із Вишні, анахорет за життя, радо промовчуваний по смерті.

Причина цієї непопулярності складна, очевидно. В її основі лежить мабуть особиста вдача автора „Чорної Ради“ — горда, аристократична, яка при всій любови до людини неприхильна юрбі і її поровам. Винний цьому, здається, його пристрасний й амбітний темперамент, який легко зражував людей і сам зражував себе до них. Далі й суперничення з поодинокими сучасниками, не вільне від людського почування заздрости (Єгова також заздрив!), доводило до конфліктів із особами, групами, течіями й пануючими поглядами. Коли до всього додати, що в Куліша була розвита одна дорогоцінна прикмета, яка дуже рідко стрічається між Українцями, себ-то сміливість висловити щиро свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові*);

*) Прекрасний і високоморальний зразок того, як дивився Куліш на обовязки письменника, читаємо у „Пересторозі“ до його „Історії возсоединенія Руси“: „Нехай ніхто не думає, що ціль цього слова захистити книжку від суворости спеціалістів. Не тільки сувора, а й ворожа критика корисна історикові.

взагалі відвага бути непопулярним — а матимемо психологічний підклад тої моральної самоти, в якій він провів мало не весь свій вік і яка перейшла згодом й у фізичну відчуженість від людей. Та не про відносини Куліша до поодиноких людей хочемо тут говорити, а до всього українського колективу або ще краще: до української національної ідеї.

2. К о н ф л і к т.

Критики Куліша (я сам належав колись до них) закидають йому, що він у своїх творах, поетичних і наукових, пішов у розріз із головними принципами національних змагань українського народу, в минулому і сучасному, та цим некорисно зрівноважив ті цінності, якими він збогатив національну культуру. Кулішеві „гріхи“ можна зібрати коротко ось як: а) русофіль-

---

Шкодити історикові можуть самі тільки непомірковані похвали з боку людей, які розвиті менше від самого автора та які, у простоті свого незнання, захоплюються цим, що розмірно розвитий читач мовчки осуджує. Нема нічого небезчестнішого, для самополіпшування історика як попасти під смак більшості і втішатися однодушним подивом для праць, які оцінити по заслuzі може тільки мало хто. З цього моменту, коли праведник увірить у свою святість, він перестає наближатися до ідеалу святості“.

ство чи радше прихильність до ідеї національно-політичного „об'єднання“; б) полонофільство чи там признавання культурних заслуг Польщі; в) погляди, що в історії української козащини й гайдамачини виявилися здебільшого руїницькі, антикультурні інстинкти Українців; г) доктори українській інтелігенції, головню письменникам й ученим, що вони ідеалізують ці соромні вчинки своїх предків і цим плекають далі руїницькі нахили серед громадянства. Як би Куліш був допустився цих ересей тільки у своїх творах наукових (Історія возсоединенія Руси й Історія отпаденія Руси отъ Польщи) і публіцистичних (Крашанка, Мальована гайдамаччина, Украинскіе пань й ин.), то судії булиб мабуть лагідніші для нього; та він, на жаль, посіяв їх дуже густо у своїх поетичних творах і так сказати увіковічив їх.

Ось із яким посланням звернувся він „до рідного народу, подаючи йому переклад Шекспірових творів“:

Народе без путя, без чести і поваги,
Без правди в письменах, завітах предків
    діких,
Ти, що повстав еси з безумної одваги
Гірких п'яниць, сіпак і розбишак великих
О варваре сліпий! Покинь триумфовати,
Потупся, зчервоній од сорому важкого;
Бо мають всі твої сусіди що назвати
Своїм, а ти своїм не назовеш нічого.

Наж дзеркало, воно всевітнє, — визи-
райся.

І зрозумій, який ти Азіят мизерний,
Розбоєм по світах широких не пишайся,
Забудь свій манівець, козацький про-
лаз темний,

І на культурню путь Владимирську
вертайся.

А скільки дісталося українським пись-
менникам і вченим, які залюбки підши-
ваються під авторитет Шевченка!!

В ім'я його святе,
На сором України,
Ви брехні плетете
Про благодать Руїни.

На глум Тарасові,
Жалкують наші вчені,
Що не дорізали
Панів ножі свячені.

Що Гонта й Залізняк,
Не стали там князями,
Де правив Мономах
З синами — витязями.

Із своїми критиками без ліку роз-
правлявся поет не менш пластично, по-
рівнявши їх із Татарами:

Ви на мене ордою налітали,
Ордою дикою під бунчуком науки.
Мое добро брехнею руйновали,
Мені вязали дуросвіцтвом руки,
І по живому в язика дзвонили,
Мое ім'я і славу хоронили.

7 Томашівський, Нарис.

Татарє! де ви ділись — позникали?
В яких улусах темних поховались?
Забуто все, що ви в нас витворяли,
Одні мої пісні про вас остались.
Скажіте: як вас люде величали?
Якими титлами ви в нас пишались?
Щоб знав про вас убогий антикварій,
Додаючи до мене коментарій.

Такими й їм подібними думками пронизана мало не вся літературна спадщина Куліша. Звичайно, трудно сказати, щоб поетичність і загалом літературна стійність його писань багато користала з цієї прикмети; навпаки, полемічна пристрасть убила не одну його поезію, хоч далеко не кожду (прим. Маруся Богуславка).

Тут не місце зупинятися над джерелом, початком і розвитком цього конфлікту між одним із головних піонірів нашого національного відродження ХІХ. в. і т. ск. типовими заступниками нашого громадянства, — конфлікту, який довів до повного осамітнення Куліша, одначе не зломив його духа і самоповаги (пор. його поезію: „Стою один“). Одно тільки сказати муситься. В супереч усім національним „провинам“, які приписувано йому, не спиняючися навіть перед закидом зради й ренеґатства, нема мабуть у нашій новішій історії постатті так суто української, так символічно української, в добрім розумінню цього слова, як саме П. О. Куліш.

Скажу більше, він належить до цих рідких прояв нашого національного життя, які не допускають повної зневіри щодо дальшої долі українського народу.

3. Реабілітація.

Як увесь майже свій вік, так і цілу четвертину століття по смерті стояв Куліш „сам один“, нелюблений, незрозумілий, чужий, і якщо не підозріваний у чистоті своїх мотивів і змагань, то зображуваний як людина не зовсім нормальна. А сьогодні? Я не бачу, щоб сьогодні запанувала вже інша думка про нього, одначе не сумніваюся, що настав час перевірити наново вкорінені погляди на нього. Близший аналіз усіх „провин“ Куліша, зроблений із перспективи 25 літ, найпачеж після досвідів останніх пяти літ, мусить привести — в цьому я глибоко переконаний — до ось якого потрійного висновку:

I. Якщо мусить ся говорити про Кулішеві „хиби“ (з такими поняттями треба нам бути дуже осторожними!), що головна з них лежалаб хіба у цій психологічній недостаті, що він, ставлячися критично, чи взагалі неприхильно, до національного сучасного і мунулого, не дав і не вмів дати жадної спроби позитивної ідеології, і цим способом утруднив

або й унеможливив зрозуміння його думок та приєднання прихильників.

II. Щодо об'єктивних закидів роблених Кулішеві, то при новому розгляді одна частина їх стратить усю стійність ізза цього, що вони типові прояви всього українського громадянства в даній фазі його національного розвитку і що майже ніхто з сучасників Куліша не вільний вповні від тих знамен часу. З окрема це належить до питання про українсько-московські взаємини в минулому і сучасному: виявиться, що українське русофільство не патологічна реакція проти своєрідного національного духа, тільки розвиткова фаза цього останнього, за яку нікому не слід докоряти.

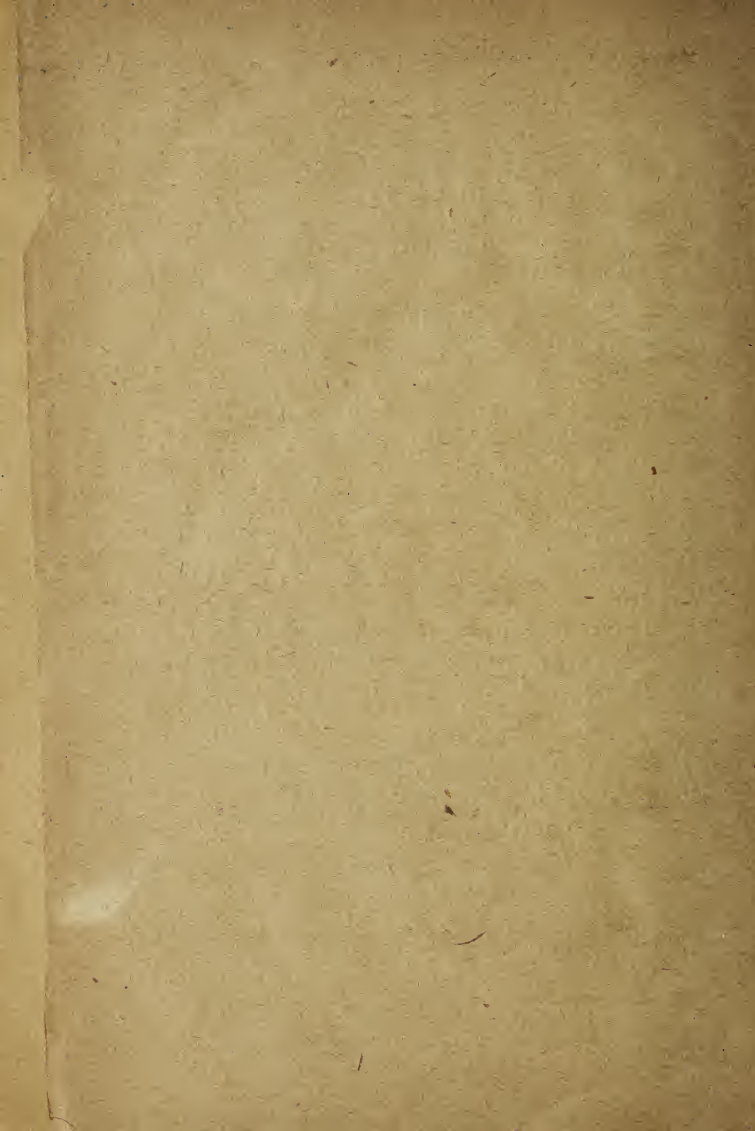
III. Друга частина Кулішевих „гріхів“, — себ-то та, яка в українській історії після княжих часів бачить перевагу негативних, руїницьких сил і змагань; яка довела поета до погляду про „політичну нікчемність України“ і до горячих протестів проти ідеалізування нашою інтелігенцією історичних і насаджування сучасних анархістичних й антикультурних інстинктів серед доброго, здібного і трудящого народу — ця частина мусить бути переписана з пасивів Кулішевого балансу в активи.

Зміст.

	Стор.
1. Чи єсть українська національна ідея?	5
2. Нація без університету	10
3. Упадок московської державної думки	15
4. Петлюра (політичний некролог)	20
5. Від утопії до дійсности.	36
6. Село й город.	41
7. Нова карта	46
8. Finis Europae	50
9. Дипломатія	54
10. Ірійська держава	58
11. Політика й відповідальність	67
12. З новим роком	71
13. Суд історії.	76
14. Чорна небезпека	81
14. Севрський трактат про границі	85
16. Куліш і українська національна ідея	95

Накладом „Українського Слова“ вийшли досі:

1. Віктор Андрієвський. До характеристики українських правих партій. Берлін, 1921. Стор. 24.
2. В 60-і роковини смерти Тараса Шевченка. Збірка. Берлін, 1921. Стор. 32.
3. Бандури ст. Жак. Збірка оповідань. Берлін, 1921. Стор. 32.
4. Богдан Лепкий. Незабутні. Літературні нариси. Берлін, 1922. Стор. 84.
5. Памяти Івана Франка. Зібрав З. Кузеля. Берлін, 1921. Стор. 32.
6. Віктор Андрієвський. З минулого. Рік 1917 на Полтавщині. 2 частини. Берлін, 1921. Стор. 158+212.
7. Українська літературна мова й правопис. Українська Академія Наук. Найголовніші правила українського правопису і Е. Чикаленко. Про українську літературну мову. Берлін, 1922. Стор. 52.
8. Іван Котляревський. Твори. Том I. Енеїда. З передмовою й поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. XVI+208.
9. Іван Котляревський. Твори. Том II. Наталка Полтавка, Москаль Чарівник і Ода до князя Куракіна. З передмовою й поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. 112.
- 10—12. Дмитро Дорошенко. Славянський світ в його минулому й сучасному. Берлін, 1922. 48 арк. друку.
13. Володимир Леонтович. Спомини утікача. Берлін, 1922. Стор. 154. Спомини бувшого міністра земельних справ Української Держави з часів його перебування на Україні 1918-1921. р.
14. Іван Герасимович. Життя й відносини на Радянській Україні. Берлін, 1922. Стор. 104.

15. Д-р Степан Томашівський. Під колесами історії. Нариси й статті. Берлін, 1922. Стор. 104.
- 16—17. Олекса Стороженко. Твори. Марко Проклятий і інші оповідання. Берлін, 1922.
18. Слово о полку Ігоревім. Староукраїнська поема з XII. ст. в оригіналі і перекладах, із поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922.
19. Тарас Шевченко. Кобзар. З передмовою Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. XVI+312 великої вісімки в два стовбці. Розкішне ілюстроване видання з кольоровою обгорткою.
20. Тарас Шевченко. Гайдамаки. Розкішне видання з 8-ма вкладними ілюстраціями. Стор. 100+VIII обр.
- 21—22. Тарас Шевченко. Повісти (Артист, Музика й н.), в перекладі на українську мову, під редакцією Б. Лепкого. Берлін, 1922.
23. Тарас Шевченко. Думки. Вибір поезій. Берлін, 1922. Стор. 32, 16°.
24. Достойно вєть. Збірка статей, присвячених пам'яті Т. Шевченка. Берлін, 1922. Стор. 24, 16°.
25. Осип Федькович. Вибір поезій. Берлін, 1922. Стор. 32, 16°.
26. Децо про гроші. Стор. 24, 16°.
27. Рідне Слово. Збірка новель і оповідань українських авторів. Берлін, 1922. Стор. 290, 8°. З гарно зробленою обгорткою.
28. Пант. Куліш. Твори. Т. I. Чорна Рада. Берлін, 1922. Стор. 240.
29. Пант. Куліш. Твори. Т. II. Поезії. Берлін, 1922.
30. Володимир Леонтович. Хроніка родини Гречок. Роман в 6 частинах. Берлін, 1922.

„Ukrainske Slowo“, Buch- und Zeitungsverlag, G. m. b. H.,
Berlin-Schöneberg, Hauptstrasse 11.